

«Έντυπη κριτική λογοτεχνίας»

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Φίλες και φίλοι φτάσαμε στην τελευταία συνεδρία της διημερίδας μας. Δεν είναι τυχαίο μάλλον που η τελευταία αυτή συνεδρία έχει ως αντικείμενο την κριτική, καθώς η κριτική είναι μάλλον το πιο αμφιλεγόμενο σημείο γιατί είναι ένας από τους παράγοντες στο εσωτερικό του λογοτεχνικού συστήματος, που φαίνεται τουλάχιστον στην Ελλάδα ακόμη, να έχει μια αρκετά μεγάλη ισχύ στη διαμόρφωση της κυρίαρχης ποιητικής.

Στο πλαίσιο αυτό η Εταιρεία Συγγραφέων κάλεσε πέντε επιφανείς κριτικούς με στόχο να ξεκινήσει να ιδρύσει μια συζήτηση περί κριτικής και πρώτος έχει τον λόγο ο κ. Αλέξης Ζήρας από την «Αυγή» και το «Διαβάζω» αν δεν κάνω λάθος.

Α. ΖΗΡΑΣ: Τα όσα θα ακολουθήσουν προέρχονται στις βασικές τους γραμμές από ένα τρίπτυχο δοκίμιο με θέμα την κριτική, την πολιτισμική αγορά, τα ΜΜΕ και τον κύκλο παραγωγής και υποδοχής του βιβλίου με έμφαση στα ένθετα των εφημερίδων για το βιβλίο. Πρόκειται δηλαδή για το τρίτο μέρος αυτού του τρίπτυχου, που εστιάζεται ειδικότερα στο πως εμφανίζονται στα ένθετα η βιβλιοκριτική και η ανάλογη σχολιογραφία και ποιες είναι περίπου οι προσλαμβάνουσες του αναγνωστικού κοινού τους.

Με την αναγκαία βέβαια ειδοποίηση ότι πρόκειται για ένα διαφορετικό κοινό, το κοινό δηλαδή των ενθέτων των εφημερίδων, ένα κοινό αχαρτογράφητο, που μάλλον δεν συγκροτείται –όπως πολλοί νομίζουν- από τους ασκημένους αναγνώστες των λογοτεχνικών περιοδικών. Αυτοί δηλαδή οι αναγνώστες των περιοδικών, όπως τους υπολογίζω εγώ, δεν ξεπερνούν το 10 με 15% του στενού κύκλου των ειδικών αναγνωστών.

Στην πλειοψηφία –σύμφωνα με τις εκτιμήσεις μου- είναι ένα κοινό που ψάχνει και ψάχνεται όπως ακριβώς το ανεξακρίβωτο στις ποιότητες και στα ειδικά βάρη του κοινού των διαδικτυακών τόπων.

Όπως και να έχει τα απανταχού ένθετα για το βιβλίο δημιουργήθηκαν στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα. Παράδειγμα αυτό της Κυριακής του «Ελευθέρου Βήματος», αλλά και η σελίδα της «Φιλολογικής Καθημερινής», που εγκαινίασε λίγο πριν από τον πόλεμο ο Αιμίλιος Χουρμούζιος.

Με προφανή την προοπτική να διαβαστούν από ένα μέρος του κοινού των εφημερίδων που τα φιλοξενούν, διευρυμένο δυνάμει από το σταθερότερο βιβλιαναγνωστικό. Επομένως, η βιβλιοκριτική, καθώς και η απλούστερη, βιβλιοπαρουσίαση, ήταν και εξακολουθούν να είναι, η βασική τους ύλη, με τη διαφορά ότι αν το κατά Μακλιούαν μέσο καθορίζει το μήνυμα, δεν μπορεί το κριτικό κείμενο που περιλαμβάνεται σ' ένα τέτοιο ένθετο, να γράφεται με τον ίδιο τρόπο που γράφεται μια περισπούδαστη μελέτη ή μια φιλολογική πραγματεία.

Αυτό δεν σημαίνει –όπως μάλλον θα σπεύσουν κάποιοι να θεωρήσουν- υποβάθμιση του ρόλου της κριτικής ή υποβάθμιση της προσληπτικής δυνατότητας των αναγνωστών. Σημαίνει το αντίθετο. Ότι επειδή ακριβώς τα τρέχοντα ένθετα για το βιβλίο δεν έχουν αποκτήσει ακόμη την ταυτότητά τους, και επειδή -εσφαλμένα- εξακολουθούν να ψαρεύουν συνεργάτες και συνεργασίες στον χώρο των καθαυτό ειδικών περιοδικών (λογοτεχνικών ή άλλων), εξακολουθούν να μην πείθουν για την ανάγκη ύπαρξής τους.

Πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ένα κριτικό κείμενο που δημοσιεύεται σε παράρτημα εφημερίδας για το βιβλίο, δεν είναι, εξαρχής το ίδιο με ένα ανάλογο κείμενο που δημοσιεύεται σε ειδικό περιοδικό. Τουλάχιστον δεν χρειάζεται να είναι.

Υποθέτω ότι οι υπεύθυνοι συντάκτες των ενθέτων θεωρούν κέρδος το να περιλάβουν στους συνεργάτες τους κάποιο ηχηρό όνομα, έναν πανεπιστημιακό φέρ' ει-

πείν ή ένα πεζογράφο που πολλές φορές δεν μπορεί να εκφραστεί σχολιαστικά.

Στην πραγματικότητα συγχέουν δεδομένα ανόμοια, και τούτο διότι σημασία δεν έχει στην περίπτωση μας το ποιος, αλλά το πως και το τι γράφει. Αν συμβουλευθούμε το αγγλικό «TLS» ή το γαλλικό «Monde de livres» ή τον γερμανικό φιλολογικό «Zeit», ένθετα δηλαδή που έχουν την ιστορία τους το καθένα και που διαθέτουν και τη δική τους “πελατεία”, θα δούμε πράγματι να περνούν από τις σελίδες τους γνωστά ονόματα της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας και τη διανοήσης.

Με τη διαφορά ότι γράφοντας εκεί όλοι τους, με τον τρόπο του βέβαια ο καθένας, συντάσσονται με τον κώδικα γραφής ενός μέσου που απευθύνεται εξ ορισμού σ’ ένα αναγνωστικό κοινό, το οποίο μοιραία υπερβαίνει το επιμέρους κοινό της λογοτεχνίας, της τέχνης και των επιστημονικών μελετών.

Ανοίγω εδώ επί τροχάδην μια σύντομη παρένθεση, για να αναφερθώ σ’ ένα από τα σχετικά παράδοξα της ελληνικής λογοτεχνικής και ακαδημαϊκής κοινότητας, στο ότι δηλαδή με μεγάλη δυσκολία κατανοούν οι περισσότεροι ότι η γλώσσα της κριτικής δεν είναι μια και μοναδική.

Άλλο είναι να γράφεις για ένα ειδικό περιοδικό, τεκμηριώνοντας με σχόλια, υποσημειώσεις ή ομνύοντας περιπαθώς σε διάφορες θεωρίες και άλλο είναι να γράφεις σ’ ένα τόνο συζητητικό, σεβόμενος το αναγνωστικό κοινό ενός ενθέτου, που κατά τεκμήριο είναι απροετοίμαστο να κολυμπήσει σε τόσο βαθιά νερά. Και επειδή το πιθανότερο είναι ότι αυτοί οι λιγότερο υπομονετικοί και ασκημένοι αναγνώστες θα ξεφυλλίσουν και θα κλείσουν το ένθετο, σπεύδω με τη σειρά μου να βάλω τελεία και παύλα στην παρένθεση...

Πρόκειται λοιπόν για διαφορετικές γλώσσες, για διαφορετικούς κώδικες επικοινωνίας. Πρώτα και βασικότερα, όπως ήδη αναφέραμε προηγουμένως, γιατί οι κριτικές και οι παρουσιάσεις δεν απευθύνονται στους ίδιους αναγνώστες, έπειτα, γιατί αποτελούν στο μεγαλύτερο μέρος τους πρώτες αναγνωστικές προσεγγίσεις και για τού-

το πολλές φορές έχουν μαζί τους τα εύλογα σημάδια των θετικών ή αρνητικών αντιδράσεων.

Δεν ισχυρίζομαι ότι όλα τα κριτικά άρθρα είναι ισάξια ή ότι δεν παίζει ρόλο η παιδεία και η ικανότητα αυτού που γράφει. Ίσα - ίσα η ιστορία μάς λέει ότι η προσωπική σχέση με τον κριτικό, χτίζεται σ' αυτά τα κακώς ευνοούμενα από ορισμένους εντυπωσιολογικά κείμενα.

Γιατί η επικοινωνία με τον αναγνώστη -και ιδίως με τον λιγότερο ασκημένο- είναι πολύ περισσότερο ζωντανή σε όποιες βιβλιοκριτικές ο στοχασμός αναπτύσσει τα επιχειρήματά του, χωρίς από την άλλη μεριά να αποφεύγει να δείχνει τη συναισθηματική του αντίδραση.

Όσοι αναρωτιούνται, λόγου χάριν, γιατί πριν από μερικές δεκαετίες τα εβδομαδιαία κριτικά του Κλέωνος Παράσχου, του Αιμίλιου Χουρμούζιου, του Βάσου Βαρίκα, του Αλέξανδρου Κοτζιά, του Δημήτρη Ραυτόπουλου και βέβαια του Ανδρέα Καραντώνη, συγκροτούσαν από διάφορες μεριές έναν κανόνα αξιολόγησης του ελληνικού λογοτεχνικού τοπίου, θα πρέπει να υπολογίζουν αρκετά σ' αυτή την παράμετρο. Στο ότι δηλαδή ήταν κριτικά κείμενα που ενεργούσαν διαπλαστικά, παρεμβατικά, έστηναν μια σχέση οικειότητας που προερχόταν από αυτό ακριβώς που αποτελεί για πολλούς θεωρητικολάγνους ό,τι το λιβάνι για το διάβολο. Εννοώ το ύψος της κριτικής.

Κάτι που λίγο ως πολύ έχει πάψει να αποτελεί συνοδευτικό φαινόμενο του πρόσφατου κριτικού λόγου μας καλυμμένο πίσω από μια αποαισθηματοποιημένη ρητορική είτε λόγω του ότι έχουν υποχωρήσει και έχουν υποστεί ολική καθίζηση η έννοια και η αξία του κριτικού, ως φίλτρου αξιολόγησης που δεν είναι δυνατό να ανταποκριθεί πια στις πληθωριστικές συνθήκες της άναρχης και σαλατοποιημένης βιβλιαγοράς μας, είτε λόγω του ότι η θετική ή αρνητική κρίση δεν έχουν πια κανένα νόημα μέσα σε τούτο το καθεστώς του πλαδαρού μεταμοντέρνου σχετικισμού που όλα τα κάνει αποδεκτά, γιατί όλα τα θεωρεί ακίνδυνα και θνησιγενή.

Ποιο είναι το ιδεώδες που έχουν κατά νου για τον κριτικό λόγο οι εκδότες και τα δημοσιογραφικά στελέχη των περισσότερων εφημερίδων; Η τήρηση ίσως αποστάσεων, η παθητικότητα, η άμβλυση κάθε οξύτητας, έτσι ώστε να εξυψωθούν και να εξισωθούν θαυμαστικά τα πάντα, οι αμέτρητες σαβούρες που παράγει η εκδοτική κρεατομηχανή και στο ίδιο επίπεδο οι ενθαρρυντικές υποσχέσεις ορισμένων συγγραφέων!

Τι σημαίνει σήμερα, αλήθεια, η λογοτεχνική κριτική και τη σημαίνει ευρύτερα ο κριτικός λόγος; Υπάρχει στα ένθετα των εφημερίδων στα “Βιβλία” του «Βήματος», στη «Βιβλιοθήκη» της «Ελευθεροτυπίας», στις σελίδες που αφιερώνει στο βιβλίο κάθε εβδομάδα η «Καθημερινή» και τα σαββατιάτικα «Νέα», οι αναγνώστες της Κυριακής και το «Αρτιγέννητο 455» του «Ελευθέρου Τύπου», υπάρχει ένας “νους” εκεί μέσα που μοιράζει που προτείνει, που ανακαλύπτει και προωθεί νέα πρόσωπα, που διορθώνει και που τολμά να αρνηθεί, που ισορροπεί εν τέλει την κριτική ύλη, έτσι ώστε να προσελκύει τα ετερόνυμα ενδιαφέροντα των αναγνωστών;

Σε μια εποχή που κατ’ εξοχήν ισχυρίζεται ότι φροντίζει την αξία της προσωπικής ματιάς και τη σημασία της διαφοράς, παραδόξως όλα μοιάζουν τα ίδια. Αναρωτιέμαι λοιπόν μήπως το πολιτικό νόημα της λογοτεχνικής κριτικής έτσι όπως αναπτύσσεται στα καθ’ ημάς βρίσκεται ακριβώς στην υπόθαλψη του διαφορετικού, στον αποκάλυπτα διατυπωμένο αλλά και συγκροτημένο ενθουσιασμό και στην αποκάλυπτα διατυπωμένη και εξίσου συγκροτημένη μομφή.

Θα έλεγα μάλιστα επιμένοντας στο σημείο αυτό, ότι όσο περισσότερο εμφανή είναι αυτά τα σημάδια ενθουσιασμού ή μομφής, τόσο πιο πολύ βοηθούν τον αναγνώστη να συνδεθεί με τη γλωσσική ταυτότητα του κριτικού.

Αλλά, για να κρατηθεί εκεί και να αρχίσει να παίρνει μέρος σ’ αυτήν την άδηλη συνεννόηση που είναι το ύψιστο ιδεώδες κάθε συνειδητού κριτικού λόγου, χρειάζεται ο αναγνώστης προηγουμένως να πειστεί ότι διαβάζοντας τις βιβλιοκριτικές—ιδίως εκείνες των ενθέτων, γιατί κακά τα ψέματα στα ένθετα ή στις σελίδες για το βιβλίο βρίσκεται το ύστατο καταφύγιο της άμεσα ανταποκρινόμενης βιβλιοκριτικής, που δρα-

πέτευσε προ πολλού από τα λογοτεχνικά περιοδικά και ετοιμάζεται ήδη να δρασκελίσει στο κατώφλι του διαδικτύου—ότι διέκρινε εκεί τη δημιουργική και ζωντανή σχέση του κριτικού με το βιβλίο που διάβασε. Με λίγα λόγια ξεχώρισε το πρόσωπό του. Ευχαριστώ πολύ.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Η κα Ελισάβετ Κοτζιά από την «Καθημερινή».

E. KOTZIA: Δεν θα μιλήσω εκ μέρους των συναδέλφων κριτικών, ελπίζω ωστόσο ότι κάποιες από τις επισημάνσεις μου θα τους βρουν σύμφωνους. Στο βήμα αυτό βρισκόμαστε πέντε επαγγελματίες κριτικοί του ημερήσιου Τύπου. Μπορεί ορισμένοι μας να έχουν άλλες επαγγελματικές ταυτότητες, το γεγονός όμως ότι εμείς οι πέντε έχουμε περάσει 25 με 30 χρόνια κάνοντας σταθερά την ίδια τη συγκεκριμένη αυτή δουλειά, χωρίς περισπασμούς, χωρίς υπεκφυγές, χωρίς απομακρύνσεις μου φέρνει κάτι μεταξύ συγκίνησης και ιλίγγου.

Διότι σκέφτομαι μέσα από τι κακοτοπιές και μέσα από ποιες συμπληγάδες έχουμε περάσει και περνάμε. Το θέμα μου είναι ποιες δυσκολίες αντιμετωπίζει η κριτική προκειμένου να εκφραστεί, ποια προβλήματα συναντά προκειμένου να αρθρώσει τη φωνή της. Δεν θα παραθέσω παρά μερικά διλήμματα, μερικές από τις αμηχανίες από τις δυσχέρειες από τις αβεβαιότητες από τις αμφιβολίες, που συναντάμε σε οποιαδήποτε οδό και σε οποιοδήποτε σοκάκι ή στροφή του επαγγελματικού μας βίου.

Κατ' αρχάς επιλέγοντας τη βιβλιοκρισία διαλέξαμε ένα επάγγελμα για το οποίο είναι ασαφές -όπως ήδη ακούστηκε, όπως ήδη παραδεχόμαστε όλοι- σε ποιους απευθύνεται και εξίσου ασαφές το ποιος το έχει ανάγκη.

Από την άποψη του αναγνωστικού κοινού; Υπάρχουν ορισμένοι πολύτιμοι αναγνώστες, αλλά είναι ελάχιστοι. Από την άποψη των συγγραφέων; Ξέρουμε πολύ καλά πάνω στο πετσί μας ότι οι κριτικές είναι επιθυμητές, είναι αναγκαίες, είναι ευπρόσδεκτες, μόνο όταν είναι θετικές και ακόμη καλύτερα όταν είναι υμνητικές. Με την εξαίρεση πάλι ελαχιστότατων συγγραφέων.

Από την άποψη των εκδοτών; Για τις πωλήσεις τους αποτελεσματικότερες είναι οι βιβλιοπαρουσιάσεις.

Από την πλευρά τέλος των διευθυντών των εντύπων που δουλεύουμε; Παλαιότερα, για καιρό εργαζόμαστε μέσα στην καθολική αδιαφορία, σαν να μας στήριζε ο νόμος της αδράνειας. Τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε κάποια πρόοδος ενώ σήμερα με το κλείσιμο ενός ενθέτου για το βιβλίο, οι συνθήκες μοιάζουν πάλι διαφορούμενες.

Κάνουμε έτσι τη δουλειά μας απελπιστικά συμπιεσμένοι ανάμεσα στη βιοτική έγνοια, τη μειωμένη μισθολογική απολαβή και την επαγγελματική αβεβαιότητα.

Να μιλήσω τώρα για τις δυσκολίες της ίδιας της δουλειάς του βιβλιοκριτικού. Η εργασία μας λαμβάνει χώρα στη δυσπροσπέλαστη επικράτεια που εκτείνεται ανάμεσα στη δημιουργική φαντασία και στην αξιολογική κρίση. Πραγματοποιείται στο φάσμα που αναπτύσσεται ανάμεσα στην ψυχρότητα του θεωρητικού λόγου και στην υψηλότερη θερμοκρασία της αισθητικής συγκίνησης.

Συντελείται στο δυσπροσδιόριστο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα στην επικαιρότητα με την οποία ταυτίζεται ο ημερήσιος Τύπος και στη χρονική αντοχή την οποία διεκδικεί το έργο τέχνης. Προσδιορίζεται τέλος από τους αντικρουόμενους τρόπους που γεννιούνται ανάμεσα στην εκφραστική κριτικότητα την οποία μας κληροδότησε η καλλιτεχνική νεωτερικότητα και τα μονοσήμαντα νοήματα που απαιτούν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης προκειμένου να μεταδώσουν το μήνυμά τους.

Με ποια κριτήρια γράφουμε τις κριτικές μας; Ξέρουμε όλοι ότι διανύουμε μια μεταβατική περίοδο, βρισκόμαστε ανάμεσα στον απερχόμενο μοντερνισμό στην εγκαθίδρυση του επόμενου κοσμοθεωρητικού παραδείγματος. Αυτό τι σημαίνει; Σημαίνει όπως είπαμε, ότι επιμένουμε να κάνουμε αξιολογήσεις σε μια εποχή, που ενδεχομένως δεν τις θέλει. Σημαίνει πως διαρκώς αμφιταλαντευόμαστε ανάμεσα στα αυστηρότατα κριτήρια της υψηλής λογοτεχνίας, ανάμεσα στις ελαστικότερες εφαρμογές της χλευαστικής παρωδίας και στις χαλαρές τέλος αφηγήσεις της λογοτεχνίας των μαζών.

Ακόμη σημαίνει ότι συνεχώς διχαζόμαστε ανάμεσα στην έγνοια από τη μια διαφυλάξουμε την αμεσότητα του βιώματός μας και από την άλλη ανάμεσα στην πικρή γνώση που όλοι έχουμε ότι ετεροκαθοριζόμαστε εφόσον ό,τι αντιλαμβανόμαστε ως πραγματικότητα ξέρουμε πολύ καλά ότι δεν αποτελεί παρά ερμηνεία και αφηρημένη νοητική κατασκευή.

Κατά τα άλλα η δουλειά μας είναι υποχρεωμένη να εκθέτει τους όρους της εργασίας της και να είναι δημιουργικά υποστηρικτική, να μην είναι αφοριστική, να μην είναι κανονιστική, να μην είναι ηθοπλαστική, να μην είναι με άλλα λόγια τρομοκρατική. Να προσπαζόμαστε αξίες, αλλά να μην είναι στρατεύσιμη. Στις μέρες μας κάτι τέτοιο θα αποτελούσε δυσφήμιση.

Να είναι πολιτικώς ορθή για να μην θίγει τα προσωπικά δεδομένα του άλλου, την τάξη, το φύλο και τη φυλή, αλλά ταυτόχρονα να μην είναι πολιτικώς ορθή διότι τότε είναι νερόβραστη. Να γνωρίζει τη λογοτεχνική θεωρία, τη γραμματολογία, την ιστοριογραφία αλλά να μην επιτρέπει στη διαίσθησή της να ποδοπατιέται από τα προϊόντα του επιστημονικού νου.

Με άλλα λόγια η δουλειά μας είναι υποχρεωμένη να γεφυρώνει τις αντινομίες που υφίστανται ανάμεσα στην ηθική και την αισθητική, τη διάνοια και το συναίσθημα, την καινοτομία και την παράδοση, το περιεχόμενο και τη μορφή.

Όλα αυτά τα λέω αντιστικτικά για να τα περιγράψω ευκολότερα. Διότι η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη, καθώς πάνω από τις αντίρροπες δυνάμεις στις οποίες αναφέρθηκα, ξέρουμε ότι λειτουργούν μέσα σε υπερφορτισμένα πεδία εξαιρετικά ισχυρά αλληλοσυγκρουόμενων εξουσιαστικών επιθυμιών, υπερφίαλων φιλοδοξιών, διαψευσμένων προσδοκιών ή και εξαιρετικά ανεξέλεγκτων φοβιών.

Από αυτά ο κριτικός ξέρουμε ότι εισπράττει τη μερίδια του λέοντος. Διαρκώς είναι υπό κατηγορία, ότι είναι κακός, ότι είναι φθονερός, ότι είναι διαπλεκόμενος, ότι είναι εξουσιομανής, ότι είναι ανοργασμικός. Ναι πράγματι οι σχέσεις μας με τους συγ-

γραφείς είναι ως επί το πλείστον διαταραγμένες.

Ένα ερώτημα είναι: είμαστε αληθινά τόσο κακοί; Η απάντησή μου σε αυτό το ερώτημα είναι: πράγματι όπως όλοι οι θεσμοί έτσι και ο θεσμός του κριτικού συνεπάγεται εξουσία. Η εικόνα ωστόσο που εγώ έχω από τη σημερινή συνθήκη, είναι ότι την εξουσία που αναλογεί στον καθένα μας, προσπαθούμε να τη διαχειριστούμε με σχετική ψυχραιμία και νηφαλιότητα.

Είναι βέβαια πολύ δύσκολο να αποδείξουμε εμείς οι πέντε μεταξύ μας ότι δεν έχουμε ζητήσει ποτέ κανέναν από κανέναν τίποτε. Ίσως αυτό το γεγονός αν κοιτάξει κανείς προσεκτικά τα πράγματα, θα μπορούσε να συναχθεί από το ότι τόσα χρόνια διαθέτουμε στήλες, ότι ορισμένες μας μάλιστα έχουν διατελέσει μέλη δεκάδων Επιτροπών, κανενός μας όμως τα βιβλία δεν γνώρισαν προνομιακή προβολή και μόνο ένας από εμάς έχει βραβευτεί και μάλιστα ύστερα από πολλά χρόνια παρουσίας στο επάγγελμα.

Μετά από όλα όσα είπα και με τον τρόπο που τα είπα, θα μπορεί να έρθει οποιοσδήποτε και να ρωτήσει με χλευαστική ειρωνεία: *«Μα βρε παιδάκι μου ποιος σας έχει ματιάσει έτσι; Γιατί βασανίζεστε τόσο πολύ; Ποιος σας εξαναγκάζει να τραβάτε αυτό το ζόρι;»*. Νομίζω ότι κάνουμε αυτή την εργασία για τον ίδιο λόγο που και οι δημιουργικοί συγγραφείς δαπανούν εκατοντάδες ώρες γράφοντας. Για χάρη της απόλαυσης – το ξέρουμε, το λέμε, το επαναλαμβάνουμε συνεχώς- προκειμένου να προσδώσουμε στην πραγματικότητα κάποιο νόημα, κάποιο σκοπό επιθυμώντας να κατανοήσουμε τα πως και τα γιατί της καλλιτεχνικής εργασίας.

Γ' αυτό άλλωστε παρά τις τόσες δυσκολίες βρισκόμαστε μπροστά σας ζωντανοί. Για να είμαστε δίκαιοι θα πρέπει κλείνοντας την ομιλία να αναφέρω και τα αρκετά θετικά που υπάρχουν. Ζούμε σε μια εποχή πολύ μεγάλης ελευθερίας, καταθέτω ως μαρτυρία ότι ουδέποτε αντιμετώπισα στον επαγγελματικό μου βίο οποιοδήποτε πρόβλημα λογοκρισίας, αυτό ανήκει μάλλον στα καλά του ότι είμαστε περιθωριακοί.

Ακόμη όλους τους κριτικούς μας τροφοδοτεί η βεβαιότητα ότι το λογοτεχνικό κανόνα το συγκροτεί η δική μας εργασία. Αυτό είναι κάτι βέβαια που πιστεύω ότι όλους μας κατά κάποιο τρόπο μας στηρίζει και επιπλέον, ας μην το ξεχνάμε, οι κριτικοί του ημερήσιου Τύπου λογιζόμαστε από τους τυχερούς, καθώς διαθέτουμε ένα βήμα και πληρωνόμαστε για την εργασία μας. Υπάρχουν δεκάδες άξιοι συνάδελφοι που γράφουν στα περιοδικά με πάθος, με ανιδιοτέλεια αλλά χωρίς καμία οικονομική ανταμοιβή.

Έτσι, με αυτό τον τρόπο, παρά τις μύριες δυσκολίες και τις δικές μας και εκείνων κατορθώνει και παραμένει ζωντανή η ελληνική λογοτεχνική κριτική. Σας ευχαριστώ πολύ.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Μετά το ισοζύγιο καλού και κακού από Ελισάβετ Κοτζιά, ο κ. Δημοσθένης Κούρτοβικ από τα «Νέα» έχει τον λόγο.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Σε αντίθεση με την αγαπητή μου την Ελισάβετ, εγώ δεν θα μιλήσω για τους κριτικούς συλλήβδην, μπορώ να μιλήσω μόνο από τη δική μου σκοπιά και όπως βλέπω εγώ τη δουλειά μου.

Θα θέσω μια σειρά από ερωτήματα στα οποία θα προσπαθήσω να απαντήσω όσο γίνεται πιο σύντομα, με τον τρόπο που εγώ κρίνω τον σωστό. Ασφαλώς υπάρχουν κι άλλες δυνατότητες να απαντηθούν τα ερωτήματα αυτά και εννοείται ότι υπάρχουν και πολλά άλλα ερωτήματα σχετικά με το θέμα «Κριτική και ΜΜΕ», τα οποία ερωτήματα ίσως τεθούν στη διάρκεια της συζήτησης, όταν θα έρθει η στιγμή.

Είναι ανταγωνιστή η σχέση ανάμεσα στη λογοτεχνία και τα ΜΜΕ; Απαντώ αδίστακτα, ναι είναι.

Τα ΜΜΕ η έντυπη λογοτεχνία για να το εξειδικεύσουμε ενδιαφέρεται για την είδηση, για το επίκαιρο, για τον εντυπωσιασμό επίσης, ρέπει προς την ευκολία της γλώσσας και προς τον εντυπωσιασμό, η λογοτεχνία αντίθετα –τουλάχιστον στην ιδανική της μορφή- ασχολείται με το βάρος και με την ουσία.

Αυτή η τεράστια διαφορά κάνει τη συνύπαρξή τους δύσκολη, αβέβαιη και ενδιαφέρουσα, προκλητική. Και τα δυο σκέλη και τα δυο ταίρια της συνύπαρξης έχουν να μάθουν το ένα από το άλλο. Θα μου πείτε τι έχει να μάθει η λογοτεχνία από τα ΜΜΕ; Το να μάθουν τα ΜΜΕ από τη λογοτεχνία βάθος, καλλιέργεια της γλώσσας κλπ., θεωρείται περίπου αυτονόητο. Αλλά το αντίστροφο;

Κάποια πράγματα είπε ο Αλέξης Ζήρας με τα οποία και συμφωνώ, τη στιγμή που ένας κριτικός γράφει σε μια εφημερίδα δεν λειτουργεί όπως ένας κριτικός ο οποίος γράφει σε ένα εξειδικευμένο λογοτεχνικό περιοδικό, ή σε ένα πανεπιστημιακό σύγγραμμα. Ξέρει, ή πρέπει να ξέρει ότι έχει απέναντί του ένα κοινό όχι απαραίτητα ακαλλιέργητο, ή άσχετο ούτε καν μέσο –μια έκφραση ατυχής το «μέσο κοινό», ο «μέσος αναγνώστης», ο «μέσος Έλληνας» κλπ.- ένα κοινό το οποίο έχει τις ευαισθησίες του, εν μέρει έχει και την καλλιέργειά του, αλλά δεν αποτελείται απαραίτητα από φανατικούς αναγνώστες λογοτεχνίας.

Το στοίχημα για τον κριτικό είναι να μπορέσει να κατακτήσει αυτό το κοινό. Το κοινό το οποίο έχει τις προϋποθέσεις να παρακολουθήσει την καλή λογοτεχνία, να σκεφτεί πάνω στην καλή λογοτεχνία αλλά δεν έχει τη συνήθεια, ή έχει κάποιες αντιστάσεις κάποιες προκαταλήψεις ή άλλου είδους δυσκολίες, να παρακολουθεί συστηματικά τη λογοτεχνία.

Εκεί ο κριτικός θα πρέπει να φύγει εννοιακά από τον κύκλο των ομοτέχνων του και όταν λέω ομοτέχνους δεν εννοώ μόνο τους άλλους κριτικούς εννοώ και τους συγγραφείς, από το σινάφι όπως συνηθίζουμε να λέμε, να προσπαθήσει να βρει ένα άλλο λεξιλόγιο και προκειμένου να βρει ένα άλλο λεξιλόγιο σημαίνει να αρχίσει να σκέφτεται με διαφορετικούς όρους. Πράγμα, εξαιρετικά γόνιμο. Διότι αναγκάζεται να επανεξετάσει πράγματα τα οποία μέσα στο στενό κύκλο των λογοτεχνών και των κριτικών, θεωρούνται δεδομένα και τότε ανακαλύπτουμε πολλές φορές ότι πολλά πράγματα δεν είναι δεδομένα και αναγκαζόμαστε να τα ξανασκεφτούμε.

Πως γράφει κανείς κριτική σε έντυπο Μέσο; Παρακαλώ να μην λησμονηθεί αυτό

που είπα στην αρχή, ότι μιλάω μόνο εξ ονόματός μου. Όταν γράφεις κριτική σε μια μεγάλη εφημερίδα όπως αυτή στην οποία γράφω εγώ, πρέπει να ξεχάσεις ότι είσαι κριτικός. Τι εννοώ με αυτό; Πρέπει να ξεχάσεις όλες εκείνες τις αισθητικές πνευματικές και άλλες προϋποθέσεις, που σε οδήγησαν στην κριτική. Σε κάθε κείμενο που γράφεις πρέπει να αισθάνεσαι πως ξεκινάς από την αρχή, πως δεν ξέρεις τίποτε, πως βρίσκεσαι ενώπιος ενώπιω με το βιβλίο και το βλέπεις πια σαν ένας αναγνώστης, όπως οποιοσδήποτε άλλος αναγνώστης.

Οι αντιστάσεις που θα σου γεννήσει το βιβλίο, ή αντίθετα ο ενθουσιασμός ή τα όποια συναισθήματα θα σου γεννήσει το βιβλίο, πρέπει για εσένα να είναι αντικείμενο έρευνας. Δεν μπορείς, δεν επιτρέπεται θα έλεγα να θεωρείς ότι βρίσκεσαι σε προνομιακή πνευματική θέση απέναντι σε οποιονδήποτε άλλο αναγνώστη. Πάλι πρέπει να υποστηρίξεις την υπόθεσή σου –κι όταν λέω την υπόθεσή σου εννοώ τη στάση σου, τη θέση σου- απέναντι στο βιβλίο, αλλά και απέναντι στη λογοτεχνία γενικά, πρέπει να την υποστηρίξεις με όρους οι οποίοι κάθε φορά είναι αντικείμενο καινούργιας διαπραγμάτευσης. Με όρους οι οποίοι μπορεί να σου φαίνονταν αυτονόητοι και πειστικοί την προηγούμενη φορά, αλλά εξ αιτίας του καινούργιου βιβλίου με το οποίο έχεις να κάνεις δεν είναι ενδεχομένως πια τόσο αυτονόητη. Πρέπει να ξανασκέφτεσαι τα πράγματα από την αρχή κι αυτό νομίζω ότι είναι πάρα πολύ καλό.

Τρίτο και σε σχέση με το προηγούμενο. Θα επικαλεστώ μια κατά τη γνώμη μου πάρα πολύ σωστή κουβέντα που έχει πει ο Τέρι Ίγκλετον ο γνωστός Άγγλος κριτικός λογοτεχνίας, ότι «Κάθε συζήτηση περί λογοτεχνίας όταν δεν μετακινείται γρήγορα έξω από τη λογοτεχνία, παύει να είναι ενδιαφέρουσα». Αυτό για πολλούς λογοτέχνες και κριτικούς ακόμη, ακόμη και αναγνώστες από τους λεγόμενους βιβλιοφίλους ή βιβλιοφάγους, μπορεί να ακούγεται λίγο ενοχλητικό, αλλά είναι αληθινό.

Σε τελευταία ανάλυση εκείνα τα πράγματα τα οποία σπρώχνουν ένα απλό αναγνώστη αλλά κι ένα πιο εξειδικευμένο αναγνώστη, όπως εμείς στη λογοτεχνία είναι η αναζήτηση ερωτημάτων σε θέματα τα οποία δεν είναι από μόνα τους λογοτεχνία, δεν έχουν να κάνουν από μόνα τους με τη λογοτεχνία και αυτή είναι και η αξία της

λογοτεχνίας ότι μας αναγκάζει να σκεφτόμαστε για πράγματα τα οποία δεν αφορούν μόνο τη λογοτεχνία.

Συνεπώς είναι μια έννοια για να το πω κάπως προκλητικά, τα βιβλία είναι η αφορμή, είναι το όχημα το οποίο μας πηγαίνει κάπου αλλού σε θέματα άλλα ίσως πιο ενδιαφέροντα.

Ένα άλλο ερώτημα που τίθεται συχνά και ξέρω ότι καίει πολλούς από πολλούς κλάδους: επηρεάζει η κριτική, η συγκεκριμένη κριτική που δημοσιεύεται σε εφημερίδες και αν επηρεάζει πως και πόσο επηρεάζει;

Θέλει να γίνει κατανοητό ότι δεν μπορεί να υπάρξει μια ενιαία απάντηση σε αυτό το ερώτημα γιατί δεν υπάρχει η κριτική, υπάρχουν οι κριτικοί. Διαφορετικοί κριτικοί επηρεάζουν διαφορετικά, δηλαδή άλλος περισσότερο άλλος λιγότερο άλλος με ένα ορισμένο τρόπο άλλος με άλλο τρόπο. Αυτό που θα ήθελαν οι εκδότες δηλαδή μια κριτική να στέλνει κατ' ευθείαν την άλλη μέρα χιλιάδες αν είναι δυνατό, αγοραστές στα βιβλιοπωλεία, δεν υπάρχει στην Ελλάδα. Δεν ξέρω αν αυτό είναι καλό ή είναι κακό, νομίζω ότι δεν υπάρχει ούτε και έξω στο βαθμό που φανταζόμαστε και λέμε ότι είναι ιδανικές οι καταστάσεις σε χώρες όπως οι αγγλοσαξονικές, η Γερμανία, η Γαλλία κλπ. κι εκεί η κριτική λειτουργεί διαφορετικά.

Πως λειτουργεί με ποιο τρόπο επηρεάζει; Υπάρχει μια απάντηση την οποία ακούω αρκετά συχνά από κριτικούς ότι η κριτική βοηθά στη δραματολογική ταξινόμηση ενός βιβλίου, ότι το εντάσσει στην ιστορία της λογοτεχνίας μας, ότι το συνδέει με προγόνους, ενδεχομένως με ξαδέλφια και αδέρφια που υπάρχουν την ίδια εποχή στη λογοτεχνία, φαντάζομαι ότι η απάντηση αυτή δεν θα ικανοποιήσει κανένα εκδότη εφημερίδας και δεν ικανοποιεί κι εμένα. Αυτή δεν είναι η δουλειά του κριτικού που ασχολείται με την τρέχουσα καθημερινή κριτική, δεν είναι η κύρια δουλειά. Μπορεί να είναι και καλό είναι να το έχει σε κάποια άκρη του μυαλού του ότι ναι ο απώτερος στόχος του είναι αυτός: να τοποθετήσει το βιβλίο μέσα στην ελληνική γραμματεία.

Νομίζω όμως ότι ένα σημαντικότερο καθήκον του συγκεκριμένου κριτικού όταν γράφει δηλαδή σε ημερήσια εφημερίδα, είναι να τοποθετήσει το βιβλίο σε ένα ευρύτερο σύνολο το οποίο υπερβαίνει τη λογοτεχνία, δηλαδή να αναδείξει θέματα που θέτει άμεσα ή έμμεσα ένα συγκεκριμένο βιβλίο. Θέματα, τα οποία απασχολούσαν πολύ περισσότερο κοινό από το βιβλιόφιλο και άλλους τομείς, άλλες στήλες της εφημερίδας εκτός από τις βιβλιοφιλικές. Νομίζω ότι αυτή είναι η μεγαλύτερη επιτυχία όχι μόνο για ένα κριτικό, αλλά και για ένα βιβλίο: να ανακινεί θέματα τα οποία δεν αφορούν μονάχα το στενό κύκλο των βιβλιοφάγων και των λογοτεχνιζόντων.

Γιατί οι συγγραφείς δεν γράφουν σήμερα κριτική; Νομίζω, δεν ξέρω αν κάνω λάθος νομίζω ότι δεν κάνω λάθος, είμαι ο μόνος βιβλιοκριτικός που είναι και συγγραφέας ταυτόχρονα λογοτέχνης δεν ξέρω αν υπάρχουν κι άλλοι, ως πεζογράφος γιατί ο Παντελής βεβαίως είναι ποιητής, υπάρχουν κι άλλοι αλλά νομίζω ότι ο μεγάλος όγκος αποτελείται από καθαυτό επαγγελματίες κριτικούς.

Εγώ ομολογώ -για λόγους τους οποίους μπορείτε να φανταστείτε αλλά δεν θέλω τώρα να τους φέρω στη συζήτηση δεν είναι αυτό το ζητούμενο- ότι αισθάνομαι πολλές φορές σε δύσκολη θέση αλλά όχι μόνο γι' αυτούς τους λόγους αλλά και για άλλους. Η αίσθηση ότι έχω κάπως το ένα πόδι στην κριτική και μακάρι να είχα περισσότερα από δυο πόδια για να πατάω και σε άλλους χώρους, μου δημιουργεί μια ανασφάλεια, μια αβεβαιότητα ταυτόχρονα όμως δεν το κρύβω είναι για εμένα και πηγή έμπνευσης γιατί μπορώ να βλέπω τα πράγματα, την κριτική από μια άλλη σκοπιά, από μια παράλληλη σκοπιά και δεν εννοώ μόνο ως πεζογράφος, αλλά και ως άνθρωπος με εξωγενή αρχική σχέση προς τη λογοτεχνία, προέρχομαι από άλλο χώρο.

Νομίζω όμως ότι είναι πολύ μεγάλο ατύχημα για τη λογοτεχνία μας ότι οι συγγραφείς δεν γράφουν σήμερα κριτική. Δεν εννοώ ότι χάνουμε κάτι καταπληκτικές ιδέες που θα κατέθεταν στο τραπέζι οι συγγραφείς αν έγραφαν κριτική, βλέπουμε από τις περιπτώσεις όπου σποραδικά αποφασίζουν να πουν δυο πράγματα -συνήθως για το βιβλίο κάποιου φίλου τους- ότι αυτά που λένε είναι κοινοτυπίες.

Επομένως δεν σημαίνει ότι ένας συγγραφέας εξ ορισμού έχει και πιο έγκυρη ή πιο ενδιαφέρουσα άποψη για ένα βιβλίο από ότι ένας επαγγελματίας κριτικός. Με ενοχλεί όμως η αποχή αυτή των συγγραφέων από την κριτική για ένα άλλο λόγο: στέλνουν ένα πολύ άσχημο μήνυμα. Σημειολογικά είναι κάτι πάρα πολύ κακό, δείχνει έμμεσα στον κόσμο ότι οι συγγραφείς δεν θεωρούν τη λογοτεχνία τόσο σημαντική υπόθεση ώστε να κάθονται να τσακώνονται, να κάθονται να ασχολούνται με το τι έγραψαν οι άλλοι, αν ήταν καλό αν δεν ήταν καλό κλπ. Αυτό επαναλαμβάνω είναι για εμένα ένα από τα πιο άσχημα φαινόμενα του καιρού μας.

Ένα προτελευταίο ερώτημα: πως διαβάζει ο κόσμος, πως διαβάζει το κοινό. Εδώ υπάρχει ένα πρόβλημα. Οι αναγνώστες των εφημερίδων έχουν συνηθίσει να διαβάζουν διαγωνίως. Αυτό σημαίνει ότι μια λεπτή επιχειρηματολογία του κριτικού ακόμη κι αν είναι ερεθιστική, ακόμη και αν είναι διατυπωμένη με τους πιο –δεν θέλω να πω απλούς- κατανοητούς ή ζωντανούς όρους, κινδυνεύει να περάσει απαρατήρητη γιατί ακριβώς οι περισσότεροι αναγνώστες, πολλοί αναγνώστες εν πάση περιπτώσει θέλουν το δια ταύτα και το δια ταύτα γι' αυτούς έχει ένα πρόσημο: συν ή πλην. Είναι θετική η κριτική ή είναι αρνητική η κριτική;

Τα ενδιάμεσα, τις αποχρώσεις δεν τις καταλαβαίνουν και δεν τους ενδιαφέρουν. Όχι μόνο αυτό, αλλά πολλές φορές δεν καταλαβαίνουν ούτε καν το πρόσημο. Μου έχει συμβεί πολλές φορές να μου λένε «Μα γιατί το χτύπησες αυτό το βιβλίο;» κι εγώ εκπλήσσομαι γιατί θεωρώ ότι επαίνεσα το βιβλίο. Ή και το αντίστροφο να μου λένε «Βρήκες να επαινέσεις αυτό το βιβλίο, το άθλιο;» και λέω «Ρε παιδιά δεν το επαίνεσα, αντίθετα, το έθαψα» αλλά δεν έγινε κατανοητό. Γιατί ο κόσμος δεν έχει καιρό, ή δεν ενδιαφέρεται, ή έχει εθιστεί σε ένα ορισμένο τρόπο ανάγνωσης και δεν καταλαβαίνει αυτά τα πράγματα.

Ένα τελευταίο: blogs και κριτική. Ειπώθηκε και από τον Αλέξη Ζήρα ένα μέρος της κριτικής περνάει ήδη στα blogs σε αυτό θέλω να πω δυο λόγια μονάχα. Έχω διαβάσει σε βιβλιοφιλικά blogs εξαιρετικά κριτικά κείμενα, εικάζω από τον τρόπο που είναι γραμμένα ότι είναι γραμμένα από νέους ανθρώπους και αυτό με κάνει να χαίρο-

μαι ιδιαίτερα. Είναι ζωντανά, είναι πάρα πολύ ευαίσθητα, δείχνουν μεγάλη διεισδυτικότητα.

Έχω διαβάσει όμως και τρομερά βλακώδη κείμενα. Συνήθως στα ίδιο blog γιατί είναι οι αντιδράσεις που έρχεται από το κοινό.

Η συνύπαρξη αυτή εξαιρετικά ευαίσθητων κειμένων με εξαιρετικά βλακώδη εμπαθή ή και συκοφαντικά κείμενα, λειτουργεί δυστυχώς κατά τη γνώμη μου εις βάρος των ευαίσθητων όπως πάντοτε η συνύπαρξη του καλού με το κακό, διότι το καλό είναι η πιο αδύναμη πλευρά και ο συγχρωτισμός οδηγεί προς την κακή πλευρά.

Δηλαδή οι ευαίσθητοι «μπλογκίστες» αναγκάζονται να απαντήσουν στους ηλίθιους ή προκατειλημμένους ή εμπαθείς επιστολογράφους τους, κατεβάζουν συνέχεια το επίπεδο προκειμένου να γίνουν κατανοητοί, εννοείται ότι δεν γίνονται κατανοητοί, προσπαθούν – προσπαθούν και στο τέλος καταλήγουν να είναι εξίσου αδιάφοροι με αυτούς οι οποίοι τους γράφουν.

Το αποτέλεσμα ήταν τουλάχιστον σε ό,τι αφορά εμένα, ότι έπαψα να διαβάζω τα βιβλιοφιλικά blogs. Θεωρώ ότι ένα πλεονέκτημα της έντυπης κριτικής, της δημοσιευμένης και ανυπόγραφης κριτικής είναι ακριβώς αυτό: σε αναγκάζει, είτε αξίζεις είτε δεν αξίζεις, να έχεις κάποια σοβαρότητα και να υποστηρίζεις αυτό που γράφεις.

Τελείωσα ουσιαστικά αλλά δεν μπορώ να κλείσω, χωρίς να θέσω μια ερώτηση στους ομοτρόπεζούς μου αυτή τη στιγμή, η οποία νομίζω ότι δεν είναι άσχετο με το θέμα του πάνελ. Τρεις από αυτούς νομίζω ότι συμμετέχουν στο νεοσύστατο Βραβείο Αναγνωστών, το οποίο για πρώτη φορά φέτος τροποποιεί κάπως τη διαδικασία της επιλογής, δηλαδή υπάρχει μια προεπιλογή από τους τρεις και από κάποιους άλλους και θα ήθελα να τους παρακαλέσω, ή να τους προκαλέσω να μας εξηγήσουν την απόφασή τους να εμπλακούν σε αυτή τη διαδικασία.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Πριν γίνει αυτό Δημοσθένη, βέβαια κανείς θα πρέπει να παρατηρή-

σει ότι τουλάχιστον με αυτό που παρατήρησες Δημοσθένη, ότι δεν γράφουν συγγραφείς το εντελώς αντίθετο συμβαίνει. Ολοένα περισσότερο συγγραφείς γράφουν, τα ένθετα έχουν ανοίξει και γράφουν τουλάχιστον εκείνοι οι συγγραφείς που διαθέτουν τα εννοιακά εργαλεία για να το κάνουν. Συνεπώς νομίζω ότι οι συγγραφείς γράφουν περισσότερο από ποτέ και στο δημόσιο λόγο των εφημερίδων και ιδιωτικά και μιλάω πάντα για την κριτική.

Ο κ. Παντελής Μπουκάλας από την «Καθημερινή» έχει τον λόγο.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Καλησπέρα σας. Πριν αναφερθώ στο κυρίως πιάτο, στο κυρίως θέμα να μου επιτρέψετε να πω ότι κατ' αρχάς δεν ήξερα ότι μας καταγγέλλουν και ανοργασμικούς Ελισάβετ, σε όποιον το λέει να τους λες μια φοβερή φράση του Νίχτερμπερκ: «Όταν γράφει βιβλιοκριτική ο κριτικός έχει την ισχυρότερη στύση». Κάτι ήξερε αυτός.

Βλέπω το σήμα του Συνεδρίου, είναι ένα караβάκι χάρτινο που σημαίνει –υποθέτω– τις εφημερίδες και γύρω – γύρω ένα κουτάκι που σημαίνει –υποθέτω– την τηλεόραση και το θέμα μας είναι οι εφημερίδες και η λογοτεχνία η κριτική τέλος πάντων έχει μια αρκετά καλή σχέση από την εποχή που οι άνθρωποι δημοσίευαν μυθιστορήματα στις εφημερίδες, μέχρι τώρα που ο χώρος για την κριτική είναι πολύ ευρύτερος και σίγουρα ελεύθερος. Αυτό που είπε η Ελισάβετ έχει απόλυτο δίκιο. Ίσως επειδή είμαστε περιθώριο δηλαδή και απευθυνόμαστε σε μια φέτα πολύ μικρή του κοινού, δεν ενδιαφέρεται κανένας. Τουλάχιστον όταν οι σελίδες έχουν αυτό το φιλολογικό χαρακτήρα.

Αν πρωτανεύεις με κριτήρια εμπορικά δηλαδή αν δεν μου φέρεις διαφημίσεις θα σου μειώσω κατ' αρχάς τις σελίδες του ενθέτου και μετά θα στις μειώσω κι άλλο μέχρι να στο κλείσει εκεί πρωτανεύουν άλλα κριτήρια που δεν μας αφορούν.

Ως προς τη σχέση τώρα τη τηλεόρασης με τη λογοτεχνία. Πανάθεμά μας γιατί το βάλαμε το κουτάκι γύρω από το караβάκι. Η σχέση της μεν ιδιωτικής τηλεόρασης με

τη λογοτεχνία ή με το βιβλίο εν γένει, για εμένα είναι πολύ απλή. Το μόνο βιβλίο που βγήκε στην Ελλάδα το τελευταίο εξάμηνο είναι το βιβλίο του Λούλη, σε αυτό αναφέρθηκε η ιδιωτική τηλεόραση. Υπάρχουν και οι διαφημίσεις του «Alter» αν έχετε τύχει να παρακολουθήσετε, με βαθιές φωνές όπου όλα τα βιβλία είναι σχεδόν πορνό, είναι οι ίδιες φωνές που διαφημίζουν γιαούρτι, σοκολάτα κλπ.

Για την κρατική τηλεόραση είμαι απολύτως βέβαιος ότι με ένα μηνιάτικο μόνο της κας Δρούζα όταν το έπαιρνε από την ΕΡΤ οι εκπομπές σαν του Βαγγέλη και της Κατερίνας ή σαν του Βασίλη Βασιλικού θα μπορούσαν με ένα μηνιάτικο. Αυτό σημαίνει ότι αυτό ότι ωραία είναι, ήρθε έκανε χαιρετισμό ο Υπουργός Επικρατείας, ο κ. Παναγόπουλος ως νυν της ΕΡΤ κλπ., δεν ήμουν εδώ δεν τους παρακολουθήσα υποθέτω ότι μπορεί να έκαναν και αυτοκριτική να αυτομαστιγώθηκαν και να υποσχέθηκαν και διάφορα πράγματα. Αυτή είναι η λεγόμενη κυβερνητική λογοτεχνία! Εκτός από την λογοτεχνία που μας ανάπτυξαν στο προηγούμενο πάνελ αυτή είναι η κυβερνητική λογοτεχνία.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ο κ. Παναγόπουλος αν μπορώ να κάνω μια παρέμβαση, δεν αυτομαστιγώθηκε καθόλου.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Ακόμη χειρότερα.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ο κ. Παναγόπουλος ήταν πάρα πολύ αυτό-ικανοποιημένος.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Ήταν ικανοποιημένος. Που σημαίνει θα επαναπροσλάβει τη Δρούζα ή θα ξαναδώσει την εκπομπή στο Βαγγέλη;

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Θα δώσει εκπομπή στη Δρούζα.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Είχα μια απορία πώς να είναι συνδιοργανωτές η εταιρεία συγγραφέων με την Κυβέρνηση ουσιαστικά ενώ στην ουσία το Συνέδριο έχει θέμα την λογοτεχνία.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Δεν ήταν με την Κυβέρνηση Παντελή, ήταν με τη Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Εντάξει Κυβέρνηση δεν είναι;

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Όχι, πολύ διαφορετικό πράγμα.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Στο δικό μου το μυαλό δεν είναι. Τη βρήκα όμως την εξήγηση, βρήκα μια εξήγηση τέλος πάντων. Όπως ξέρω οι συγγραφείς είναι ανασφάλιστοι. Τις τελευταίες μέρες επιτίθεται εναντίον των δικών μας δημοσιογραφικών ασφαλιστικών δικαιωμάτων.

(Διαλογικές συζητήσεις)

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Κάμποσα χρόνια πριν είχε μεταφραστεί στα ελληνικά το βιβλίο του Χάρολντ Μπλουμ «Η αγωνία της επίδρασης». Για τον τίτλο είχε διατυπωθεί τότε η υπόθεση ότι θα μπορούσε να αποδοθεί και ως «Το άγχος της επίδρασης», ο υπότιτλος πάντως επεσήμανε με σαφήνεια το περιεχόμενο «Μια θεωρία της ποίησης».

Θεωρία της κριτικής δεν προτίθεμαι και δεν μπορώ βέβαια να κατασκευάσω, θα αποπειραθώ ωστόσο να πω λίγα λόγια για το άγχος της κριτικής, για τα άγχη της μάλλον, τα βάσανα που είπε προηγούμενα η Ελισάβετ προσδιορίζοντας σχηματικά τρία εξ αυτών: το άγχος της προκατάληψης, το άγχος της επάρκειας και το άγχος της τελευταίας παραγράφου. Αυτό το άγχος της τελευταίας παραγράφου, το έθιξε χωρίς να το ονομάσει έτσι λίγο πριν ο Δημοσθένης λέγοντας για το δια ταύτα.

Το άγχος της προκατάληψης θα μπορούσα να το χαρακτηρίσουμε γενετικό ή ιδρυτικό, αν λάβουμε υπόψη μας ότι συνοδεύει από τα γεννοφάσκια της την πράξη αποτίμησης κειμένων με στόχο τη βράβευσή τους ή όχι. Ο κριτικός λόγος θεωρείται σχεδόν εκ προοιμίου διαβλητός, όχι απλώς υποκειμενικός αλλά αυθαίρετα και αλαζονικά μεροληπτικός. Στην παιγνιώδη αναζήτηση του Αριστοφάνη από τους «Βατράχους»

του ενός ασφαλούς σταθμού, μιας ζυγαριάς δηλαδή, που θα ζύγιζε το βάρος των λέξεων και θα αποφάσιζε αυτός αντικειμενικά σε ποιον ποιητή θα έπρεπε να αποδοθούν τα πρωτεία, βλέπουμε ήδη έστω υπαινικτικά τις επιφυλάξεις ή και την εξ αρχής αρνητική διάθεση των δημιουργών απέναντι στους κριτές των έργων τους.

Αυτές τις επιφυλάξεις οι αρχαίοι ημών Αθηναίοι είχαν δοκιμάσει να τις μετριάσουν ή τουλάχιστον να τις ξεορκίσουν με την τεχνική της κλήρωσης. Τεχνική, που άλλωστε ήταν αποθεωμένη στη δημοκρατία τους. Από τις διασωθείσες μόνο έμμεσες πληροφορίες γνωρίζουμε ότι πολλές μέρες πριν γίνουν οι Δραματικοί Αγώνες, οι τραγωδοί με τους τραγωδούς και οι κωμωδοί με τους κωμωδούς, η Βουλή επέλεξε ορισμένους κριτές από κάθε μια από τις δέκα φυλές που υπήρχαν στην Αθήνα.

Τα ονόματα των εκλεγέντων έμπαιναν μέσα σε δέκα κάλπες δέκα υδρίες, που φυλάσσονταν σφραγισμένα στην Ακρόπολη, μέσα στο ναό, ώστε το δέος για τη Θεά να αποτρέψει οποιαδήποτε λαθροχειρία, να πάει να βάλει άλλο όνομα μέσα δηλαδή.

Τη μέρα των Αγώνων έπαιρναν τις υδρίες και τις μετακόμιζαν στο θέατρο και ο άρχων της πόλης κλήρωνε ένα όνομα από κάθε υδρία. Προέκυπταν έτσι εντελώς στην τύχη δέκα κριτές που αποτελούσαν την Επιτροπή. Πρώτα έδιναν βαρύ όρκο ότι θα κάνουν αμερολήπτως το έργο τους. Αυτοί οι δέκα ψήφιζαν το δράμα της προτίμησής τους από αυτά που είχαν παρακολουθήσει και ο νικητής προέκυπτε από το νόμο της πλειοψηφίας.

Ορισμένοι ιστορικοί και γραμματολόγοι μάλιστα ισχυρίζονται ότι για να μειωθεί ακόμη περισσότερο η πιθανότητα να επηρεαστεί το αποτέλεσμα από το ενδεχόμενο να είχε δεκαστεί κάποιος κριτής, γινόταν και τρίτη κλήρωση και από τις δέκα πρώτες ψήφους έβγαιναν ανασύροντας στην τύχη και πάλι, μόνο πέντε οι τελεσιδίκες.

Το σύστημα ήταν πολύπλοκο. Παρ' όλα αυτά είχε τις τρύπες του, είχε τα λάθη του. Κραυγαλέα λάθη. Όπως ας πούμε αν μπορούμε να θεωρήσουμε σκέτο λάθος τη νίκη του παντελώς άσημου έκτοτε τραγωδού Ξενοκλή επί του Ευριπίδη το 315. Είχε απο-

σβολωθεί τότε το κοινό με αποτέλεσμα αιώνες μετά να θυμούνται αυτή την ήττα του Ευριπίδη και να γράψει ο Ηριδανός ότι «*ή ανόητοι ήσαν οι της ψήφου κύριοι ή δεκάσθησαν*» τα "πήραν" δηλαδή, ενώ ο Ενδοκίδης είπε ότι «*των κριτών οι μεν φοβούμενοι ή δε χαριζόμενοι νικάν έκριναν τον Ξενοκλή*». Φοβήθηκαν; Μπορεί να ήταν κανένα πρόσωπο ο Ξενοκλής, δεν ξέρω. Ή ήταν μεγάλη οικογένεια ποιητών, ο πατέρας του ποιητής ή ο παππούς του και τα δυο του παιδιά κλπ.

Για να φανεί ποιο άγχος κατέτρεχε όχι πια τους κριτές αλλά την ίδια την πόλη της Αθήνας για να μην πνιγούν οι θαυμάσιοι θεσμοί της όπως το Θέατρο, τι έκαναν; Μπροστά στους κριτές, δηλαδή πάνω στα ανάγλυφα της ορχήστρας ή στο προσκήνιο είχαν τοποθετήσει μια εικόνα που παρίστανε το «μαρτύριο του Μαρσύα» για να το βλέπουν οι κριτές, να τους πιάνει κρύος ιδρώτας και να κρίνουν αντικειμενικά και αμερόληπτα. Τι είχε πάθει ο Μαρσύας; Το θυμόμαστε. Ήταν θεός της Φρυγίας και ήταν πολύ καλός στον αυλό, είχε προκαλέσει λοιπόν τον Απόλλωνα σε μουσικό αγώνα με κριτή την Αθηνά, νίκησε ο Απόλλωνας με την κιθάρα του και όπως είχαν συμφωνήσει τον κρέμασε ένα δέντρο το Μαρσύα και τον έγδαρε ζωντανό. Αυτό είναι το μαρτύριο του Μαρσύα και το είχαν μπροστά στους κριτές, για να βλέπουν τι θα πάθουν αν...

Ευτυχώς από την εποχή της κυριολεξίας έχουμε μετακινηθεί στην εποχή της μεταφοράς. Έτσι ακόμη κι αν ακούμε σήμερα κανένα λογοτέχνη να λέει ότι «θα τον γδάρω ζωντανό» τον κριτικό του, το πολύ – πολύ κι αν δεν κινηθεί δια της δικαστικής οδού, να τον κακολογήσει στα γνωστά στέκια της λογοτεχνίας ή να τον περιλάβει με τους στίχους του και τα πεζά του.

Ανοίγω μια παρένθεση για να πω ότι ήταν ευτυχής σύμπτωση σήμερα που μιλάω εδώ για την κριτική και το ωραίο αυτό δικαίωμα, πήγε ο δικαστικός στο σπίτι την ώρα που έλειπα, για να μου φέρει δεύτερη αγωγή από συγγραφέα. Μάλλον η πρώτη που την έχασε και επανέρχεται. Δίνει το δικαίωμα στην ελευθερία από όλες τις μεριές.

Ή η δικαστική οδός λοιπόν ή τον περιλαμβάνουν οι λογοτέχνες τον κριτικό με τα

πεζά μας με τους στίχους μας και του λέμε όσα θέλουμε να του πούμε. Η σχετική παράδοση άλλωστε είναι μακριά και την ξέρουμε. Ξέρουμε δηλαδή ότι ο Jonathan Swift στη «Μάχη των βιβλίων» έφτιαξε το γενεαλογικό δέντρο της Κριτικής με «Κ»κεφαλαίο.

Ποιος ήταν ο πατέρας της; Πατέρας της και σύζυγός της ταυτόχρονα; Ο εγωισμός. Μητέρα η αμάθεια και παιδιά η ματαιοδοξία, η θρασύτητα, ο θόρυβος, η βεβαιότητα, η πλήξη, η κακοτροπία, η σχολαστικότητα. Ένα ολόκληρο κοπάδι δηλαδή!

Αυτή τη σχολαστικότητα των γραμματικών και των κριτικών πάντως την έχουν βάλει στο μάτι πολλοί ποιητές και τους έχουν αφιερώσει σκωπτικότητας τους στοίχους από την αρχαιότητα, ο Λουκίλιος έχει γράψει θαυμάσιους στίχους σχετικούς εναντίον των κριτικών, για να φτάσουμε στον Κώστα Μόντη το Κύπριο. Σας διαβάζω τους στίχους του από ένα ποίημά του «Τα άγια πάθη του στίχου»: «Μετά τη δέουσα αξιολόγηση και την ευρεία μας ανθολόγηση και αφού παρέλθουν λίγα χρόνια ακόμη, έτοιμο πια θα πάνε το πτώμα να βρουν τις ρίζες της εμπνεύσεως, να βρουν το μυστικό μας παραμύθι στου Γιώργου του Σαββίδη το εργαστήρι. Θα αρχίσουμε ανακρίσεις για κάποιες δήθεν τάδε παρηγήσεις, θα αρχίσουν οι λεκτικές παρατηρήσεις, διαγνώσεις και ακτινοσκοπήσεις και ως είναι της μόδας μας τώρα στερνά χρωματοσώματα θα βρουν βυζαντινά, θα βάζουν τις μακρές παραπομπές σαν τις νεκρόσημες πομπές αδιαμφισβήτητες καυτές και ο στίχος θα χαθεί μέσα στο πλήθος τους, στο επιστημονικό αδέκαστο ύφος τους, ένας αυτός, χίλιες αυτές και απλούστατος ως είναι θα διερωτάται: που με όλα αυτά αναφέρουν ανατόμοι μου το πάτε;».

Η αλήθεια ότι θα μπορούσε να φτιαχτεί ολόκληρο ανθολόγιο με ποιήματα κατά των κριτικών, που ειρωνεύονται τους κριτικούς, ή εκφράζουν το παράπονο των λογοτεχνών, καθώς και αποφθέγματα αναλόγου περιεχομένου.

Το πιο πρόσφατο ποίημα που τυχαίνει να ξέρω, που θα μπορούσε να συμπεριληφθεί στην ανθολογία, δημοσιεύτηκε στο περιοδικό «Μανδραγόρας» του Οκτωβρίου, λίγες μέρες μετά το θάνατο του Θανάση Κωσταβάρα, ένα ποίημα του Θανάση Κωσταβάρα, με τίτλο «Το παράπονο». Στο Βαγγέλη το έδειξα ήδη και στο Δημοσθένη,

η Ελισάβετ θα εκπλαγεί ακούγοντάς το. Προειδοποιώ λοιπόν ότι αδικείται η Ελισάβετ, αδικείται και ο Δημοσθένης – το συμφωνήσαμε με το Βαγγέλη αυτό, αυτός δεν αδικείται- αλλά προφανώς η χρήση των ονομάτων εγώ νομίζω τουλάχιστον ότι υπαγορεύεται από την ίδια λογική που υπαγόρευσε στον Καρυωτάκη τη χρήση του ονόματος «Μαλακάση» λόγω ομοιοκαταληξίας δηλαδή, του πήγαινε η ομοιοκαταληξία και μετά του ζήτησε συγνώμη όπως ξέρουμε ο ένας ποιητής από το Μίλτο.

Μια στροφή σας διαβάζω μόνο: *«Τα βράδια δεν συχνάζω εγώ στη Στοά του Βασιλείου, στο Ντόλτσε δεν με συζητούν μεγάλοι τεχνοκρίτες, κάποια Ελισάβετ με αγνοεί, ένας Μισέλ με αρνείται, με έχουν διαγράψει οι Κούρτοβικ και Χατζηβασιλείου»*. Μια στροφή του είναι αφιερωμένη σε κάποιους παλιούς συντρόφους και φίλους του, δημοσιεύτηκε μετά το θάνατό του όμως, δεν πρόλαβε. Διαβάστηκε; Δεν το ήξερα.

Ύστερα από όλα αυτά που είπα για το άγχος της προκατάληψης, προλαβαίνω να πω πολύ λιγότερα για τα δυο άλλα δυο άγχη που ανέφερα στην αρχή.

Το άγχος της επάρκειας που δεν έχει ένα και μοναδικό γεννήτορα. Αγωνιάς σαν κριτικός και μάλιστα έτσι αυτοδίδακτος όπως είσαι, αγωνιάς αν αρκούν οι γνώσεις σου, τα διαβάσματά σου, ο κόπος σου, το ένστικτό σου για να ξεκλειδώσεις ένα κείμενο και να μην το αδικήσεις. Αγχώνεσαι επειδή και τίποτε άλλο να μην κάνεις στη ζωή σου και πάλι θα προλάβεις να διαβάσεις ούτε το 1/20 –και πολύ λέω- της εκδοτικής παραγωγής, έστω του τμήματός της που κυρίως σε ενδιαφέρει ας πούμε της πεζογραφίας, της ποίησης.

Αγχώνεσαι επειδή το ξέρεις πολύ καλά ότι οι ζορισμένες 600 ή οι κάπως χαλαρότερες 1.200 λέξεις ενός κειμένου δεν επαρκούν για να υποστηρίξουν τις σκέψεις που σου προκάλεσε ένα βιβλίο.

800 ή 1.000 λέξεις; Ιδού το τρίτο άγχος, το άγχος της τελευταίας παραγράφου όπως το ονομάζω. Μα είναι σίγουρο ότι θα διαβαστούν οι λέξεις αυτές στο σύνολό τους σαν ένα αφήγημα που δεν επιδέχεται κερματισμό, σαν μια έλλογη ιστορία ανακάλυψης

και γνωστοποίησης της ανακάλυψης;

Ο Δημοσθένης έχει προλάβει ήδη και είπε όχι δεν θα διαβαστούν. Ο χρόνος δεν είναι μετρημένος μόνο για τους κριτικούς. Δεν είναι λοιπόν λίγοι οι αναγνώστες που μετά τον τίτλο τρέχουν στην τελευταία παράγραφο για να δουν πως βαθμολογείται το βιβλίο κι άλλοι τόσοι είναι όσοι γκρινιάζουν που δεν μπαίνουν επιτέλους αστεράκια και στις βιβλιοκριτικές όπως μπαίνουν στις κριτικές των κινηματογραφικών ταινιών για να ξέρουν τι γίνεται.

Ότι μεσολαβεί από τον τίτλο ως την έξοδο του κειμένου, δηλαδή το καθαυτό κριτικό κείμενο εκεί όπου κατατίθενται τα τεκμήρια της ανάγνωσης και τα κριτήρια της ανάγνωσης, θεωρείται περίπου αδιάφορο. Προς Θεού, δεν θέλω με όλα τούτα να σχηματιστεί η αγιογραφία ή η καρικατούρα ενός κριτικού που χάνει τον ύπνο του από την πολύ αγωνία.

Στο κάτω – κάτω διαλέξαμε να κάνουμε αυτό που κάνουμε και λεφτά πολλά παίρνουμε και το άγχος παραμένει αναντικατάστατος παράγοντας δημιουργίας και συντελεστής αυτογνωσίας. Το κύριο είναι να μην χρησιμοποιούμε σαν αγχολυτικό τη μικροεξουσία μας. Διάκονοι είμαστε στο κάτω – κάτω, όχι αρχιερείς. Ευχαριστώ πολύ.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ο παροιμιώδης λόγος του Παντελή έθιξε δυο σοβαρά σημεία. Το ένα το έλαβε αγωγή από ένα συγγραφέα για κείμενό του κριτικό, πράγμα απαράδεκτο και που η εταιρεία καταδικάζει έτσι κι αλλιώς. Το δεύτερο είναι ότι η εταιρεία δεν απευθύνθηκε βέβαια στην Κυβέρνηση απευθύνθηκε στη Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και το ίδιο θα έπραττε είτε από Κυβέρνηση από το ΠΑΣΟΚ, είτε από τη Νέα Δημοκρατία, είτε οποιοσδήποτε άλλος.

A. ΖΗΡΑΣ: Να πω όμως κάτι. Από το ποίημα του Κωσταβάρα τι βγάλαμε ως συμπέρασμα ότι αυτοί οι οποίοι δεν έγραψαν έμειναν στην αιωνιότητα. Ενώ αυτοί που έγραψαν όπως εγώ, δεν μνημονεύονται καθόλου.

Β. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Θα σας απασχολήσω σε αυτό το τελευταίο 10λεπτο με κάτι που απασχόλησε στις ακροτελεύτιες αναφορές τους τον Αλέξη Ζήρα και το Δημοσθένη Κούρτοβικ, με τη σχέση δηλαδή του λόγου της κριτικής με άλλους λόγους κριτικούς και κυρίως με το κριτικό λόγο –θα δούμε ακριβώς πως το εννοώ αυτό- των blogs και των bloggers.

Όσοι έχουμε βρεθεί στο επάγγελμα του κριτικού της λογοτεχνίας ξέρουν καλά πως η δουλειά τους έρχεται κατά καιρούς να συναντηθεί με διάφορα άλλα είδη λόγου τα οποία είναι πιθανό να την εκβιάζουν ή να την υποκαθιστούν, μολονότι κάθε άλλο παρά τη συμπληρώνουν, την αναπληρώνουν ή την εκπροσωπούν.

Πριν από μερικά χρόνια την πρωτοκαθεδρία σε αυτό το ιδιότυπα κοινό πεδίο διεκδικούσε το ρεπορτάζ του βιβλίου με την προβολή την οποία εξασφάλιζε και δεν έχει πάψει να εξασφαλίζει, στους συγγραφείς της εκδοτικής επικαιρότητας σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο.

Θα αφήσω εξ αρχής έξω από τη συζήτηση το ρόλο της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου στην παρακολούθηση της λογοτεχνικής παραγωγής μια και έχω την εντύπωση πως ανεξάρτητα από την όποια έκταση ή διάρκειά του, δεν κατάφερε παρά σπανίως να διαμορφώσει κάποιες καταστάσεις και αυτές δραστικά περιορισμένες και θα πάω απ' ευθείας στα μέσα τα οποία συναντιούνται στις μέρες μας με την κριτική, διεκδικώντας ένα σαφώς μεγαλύτερο μερίδιο αρμοδιοτήτων.

Έχω βεβαίως κατά νου τα πολλά και ποικίλα blogs για το βιβλίο που αυξάνουν με θεαματική ταχύτητα, τις άπειρες ιστοσελίδες συγγραφέων και εκδοτών που εξαπλώνονται με ανάλογες διαθέσεις, αλλά και τις βιβλιοπαρουσιαστικές στήλες στα life style περιοδικά των κυριακάτικων φύλλων, ή των εβδομαδιαίων press, που εμφανίζονται ως εκ το ων ουκ άνευ στοιχείο της χαλαρής εκδοτικής τους φυσιογνωμίας, αν πρόκειται όντως περί φυσιογνωμικής χαλαρότητας.

Θα λέγαμε πως δεν θα δυσκολευτούμε να συμφωνήσουμε ότι η κριτική μπορεί να

ξεχωρίσει αρκετά καθαρά από τις ιστοσελίδες των συγγραφέων και των εκδοτών, ή από τις στήλες της βιβλιοπαρουσίασης. Οι πρώτες είναι απίθανο να απαλλαγούν από την εικόνα της από-διαφήμισης ακόμη κι αν η κριτική συμπεριλαμβάνεται τακτικά και επιλεκτικά στο υλικό τους για να το υποστηρίξει και να το ενισχύσει δεόντως, οι δεύτερες μοιάζουν πολύ σύντομες και περιγραφικές, για να είναι σε θέση να εκφέρουν γνώμη με αξιώσεις.

Όπως έκανα προεισαγωγικά με την τηλεόραση και το ραδιόφωνο, έτσι και τώρα θα βγάλω από τη συζήτηση τα διάφορα ενημερωτικού ή εγκυκλοπαιδικού τύπου sites που μπορεί με τις αναφορές τους να υπαγορεύουν ένα κανόνα για την πρόσφατη ή την παλαιότερη ελληνική λογοτεχνία, ζήτημα το οποίο απαιτεί σε κάθε περίπτωση ειδικότερη διερεύνηση, αλλά ελάχιστα παρεμβαίνουν σε ζητήματα της σύγχρονης παραγωγής και θα βγάλω επίσης απ' έξω και τους ποιητικούς δικτυακούς τόπους για τους οποίους ακούσατε αρκετά προηγούμενα, όπου στη δική μας συζήτηση τα καινούργια βιβλία της ποίησης παρουσιάζονται, όπως παρουσιάζονται στα καθιερωμένα λογοτεχνικά περιοδικά.

Νομίζω ότι εκείνο που ενδιαφέρει πρωτίστως τη δική μας κουβέντα, που είναι κουβέντα για τη λειτουργία της λογοτεχνικής κριτικής στον ημερήσιο Τύπο είναι η φωνή των bloggers.

Πιο παρεμβατική από τις νόρμες του ρεπορτάζ του βιβλίου το οποίο δεν επιζητεί παρά μόνο εμμέσως να διατυπώσει την άποψή του για τις αξίες ή τις απαξίες της λογοτεχνίας, οι bloggers έχουν άποψη και την υπερασπίζονται –όσοι σερφάρουν μπορούν να μας το επιβεβαιώσουν αμέσως— θερμά, θερμότερα θα έλεγα και υποκειμενικότερα, με όλη τη δύναμη του θυμικού τους, με όλο το βάρος της πίστης, το δικαίωμα του λόγου και στην ένταση της ελευθερίας τους.

Η κριτική της λογοτεχνίας δεν είναι κι αυτή ατομική και υποκειμενική; Δεν σηκώνει εξίσου τη σημαία της ανεξαρτησίας της; Δεν συγκατανεύει; Δεν αμφιβάλλει με παρόμοια ορμή στην αποθέωση ή στην κατακεραύνωση του αντικειμένου της; Με την

πεποίθηση με κάθε εννοείται προκατάληψη η οποία είναι πιθανό να πηγάζει από την πολύχρονη επαγγελματική μου εμπλοκή, προς εκείνο το οποίο κάνει τη διαφορά με την κριτική της λογοτεχνίας είναι η άρνησή της ακριβώς να αποθεώσει ή να κατακεραυνώσει το αντικείμενό της. Η αίσθησή της ότι τα πράγματα έχουν όχι μια ή δύο, αλλά πολλαπλές διαστάσεις που οφείλουν να έρθουν κατά το δυνατό στο φως και να συζητηθούν εις βάθος από την κριτική, αλλά και από όλους τους υπολοίπους.

Οι bloggers μπορεί να μην θέλουν να καταμετρήσουν τα προσόντα ενός βιβλίου το οποίο έγραψαν ή εξέδωσαν πρόσφατα, μπορεί επίσης να δυσφορούν με την αξιοπρέπεια του ρεπορτάζ του βιβλίου που αποφεύγει να ανεβάσει στην επιφάνεια όσα τους καίνε γύρω από το συγγραφέα ή από το έργο τους –και τους καίνε σας διαβεβαιώ πολλά- μπορεί τέλος να διαθέτουν απεριόριστο χώρο για την ανάπτυξη των επιχειρημάτων τους, αλλά, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, δεν λείπει από το λόγο τους ένας κάποιος ακτιβισμός, όπως και μια κάπως εύκολη προσήλωση στο δημοκρατικό τυπικό της καλλιτεχνικής αποτίμησης.

Διάβασα τις προάλλες ένα άρθρο του Ρόμαν ΜακΝτόναλντ περί κριτικής και διαδικτύου δημοσιευμένο στο «Guardian», μεταφράστηκε στην «Καθημερινή» της προηγούμενης Κυριακής. Θα μεταφέρω εδώ δυο μόνο από τις πολλές ερεθιστικές παρατηρήσεις του. Γράφει λοιπόν, η πρώτη του παρατήρηση: *«Ο θάνατος του κριτικού θα είναι εξαιρετικά λυπηρό γεγονός. Αν ακούμε μόνο εκείνους που μοιράζονται τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά μας, η υποτιθέμενη κριτική δημοκρατία θα οδηγήσει σε επικίνδυνη δημοκρατία θα οδηγήσει σε επικίνδυνη άμβλυση του γούστου και σε συντηρητισμό»*. Η άλλη του παρατήρηση *«Ένας ικανός κριτικός μπορεί να δώσει σε ένα ασυνήθιστο έργο μια δεύτερη ευκαιρία, να αναδείξει όσα δεν φαίνονται με την πρώτη ματιά. Από αυτή την άποψη, οι κριτικοί μπορούν να γίνουν προάγγελοι του καινούργιου»*.

Ο κριτικός να γίνει προάγγελος του καινούργιου. Μεγάλη φιλοδοξία. Η ισχυρότερη και η δυσκολότερη φιλοδοξία την οποία μπορεί να τρέφει ένας κριτικός απέναντι στον εαυτό του και στους άλλους.

Αλλά και η συγκινητικότερη. Γιατί αναδεικνύει την ανάγκη του κριτικού για αναμέτρηση με το έργο της λογοτεχνίας. Όχι για συμπόρευση και σύμπλευση με τις επιδιώξεις του, ούτε για αντιπαράταξη στους σχεδιασμούς του, αλλά για αναμέτρηση με τις μη αυτονόητες σημασίες του. Με το δεύτερο ή με το τρίτο νόημα το οποίο μπορούμε να ανακαλύψουμε, κατεβαίνοντας ένα προς ένα τα στρώματά του.

Με τα σημάδια τα οποία θα τον κάνουν να διακριθεί από το σωρό του παρόντος ή θα του επιτρέψουν να εκτοξευτεί στον κόσμο του μέλλοντος. Υπό αυτή την έννοια υποστήριζα ότι με τον κριτικό συμβαίνει και κάτι άλλο: νιώθει άρρηκτα δεμένος με τις τύχες της λογοτεχνίας που θα τσακίσουν ή θα διασώσουν την κρίση του, όχι ανάλογα με τις εξωτερικές του αποβλέψεις και διαμάχες σε ένα αγώνα δικαίωσης ή καταβαράθρωσης λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένων συγγραφέων, αλλά σύμφωνα με τις εσώτερες απαιτήσεις του, σε μια πορεία η οποία θα αποσκοπεί σε ένα όλο και μεγαλύτερο έλεγχο της λογοτεχνίας.

Μια τέτοια πορεία δεν μπορεί βεβαίως παρά να είναι μεταξύ άλλων και πορεία αυτογνωσίας. Σας ευχαριστώ.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Αν δεν έχετε αντίρρηση να προχωρήσουμε σε ερωτήσεις. Δεν ξέρω αν ισχύει η ερώτηση του Κούρτοβικ, δεν ξέρω ποιος είναι ο Βαγγέλης και η Ελισάβετ; Δημοσθένη επανέλαβε την ερώτηση.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Όχι με ποια κριτήρια μπήκαν στην Επιτροπή, ποιο ήταν το σκεπτικό τους, των ιδίων για να συμμετέχουν σε αυτό το βραβείο. Οι ίδιοι το κατάλαβαν αλλά μιλάω τώρα για το κοινό, ότι από όσα ειπώθηκαν εδώ, μάλιστα η καταληκτική παρατήρηση του Βαγγέλη Χατζηβασιλείου είναι ενδεικτική γι' αυτό, νομίζω συμφωνούμε όλοι ότι ο κριτικός στέκει αντίκρυ στο κοινό όχι από υπεροψία, αλλά επειδή υποστηρίζει τον ασθενέστερο λόγο, επειδή θέλει να δώσει στο βιβλίο μια δεύτερη ευκαιρία που είπε ο Βαγγέλης. Δηλαδή βρίσκεται αντίπαλος αντιμέτωπος της κοινής λογικής και του μέσου γούστου.

Σε μια διαδικασία σε ένα βραβείο το οποίο είναι και κάπως πλεοναστικό, διότι όταν λέμε Βραβείο Αναγνώστων, οι αναγνώστες έχουν δώσει ήδη τα βραβεία τους στα βιβλιοπωλεία, όπου κατατίθενται οι πωλήσεις δηλαδή ο αριθμός των αντιτύπων που πουλά το κάθε βιβλίο. Το βραβείο κοινού εμένα τουλάχιστον μου δημιουργεί ορισμένα προβλήματα και επειδή πρόκειται για τρεις πολύ σοβαρούς ανθρώπους, τους οποίους εκτιμώ απεριόριστα, θα ήθελα να ακούσω τη γνώμη τους.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Δεν ξέρω αν θέλει κάποιος να μιλήσει. Ελισάβετ.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Συμμετείχα διότι κατάλαβα ότι πρόθεση της καινούργιας συνθήκης που θέλησε να δημιουργήσει το ΕΚΕΒΙ, ήταν ακριβώς αυτό που είπε ο Δημοσθένης, ότι θέλησε το ΕΚΕΒΙ σε αυτή τη νέα φάση να δώσει μια δεύτερη ευκαιρία στο βιβλίο. Το βιβλίο, το οποίο είναι λογοτεχνικό και να δημιουργήσει ένα σώμα το οποίο να το εμφανίσει στους αναγνώστες, αλλά το σώμα αυτό να είναι λογοτεχνικό, να μην είναι με κάποια άλλα κριτήρια που πολλοί από εμάς θεωρούμε ότι τίθεται εκτός λογοτεχνίας και που ήταν το σώμα το οποίο είχε ψηφίσει, είχε παρουσιαστεί στο αναγνωστικό κοινό εκ μέρους των εκδοτών και το οποίο του είχε παραδοθεί για να ψηφίσει.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Η λίστα όμως που είδαμε, τα δέκα βιβλία που υποβάλλονται στο κοινό προς κρίση μου δίνει την εντύπωση ενός συμψηφισμού, δηλαδή δεν είναι τα βιβλία τα οποία εσείς τα προκρίνατε ως τα δέκα καλύτερα της χρονιάς. Αλλά είναι βιβλία όπου κάπου συναντιούνται οι δικές σας προτιμήσεις και αυτού που φαντάζει ότι είναι οι προτιμήσεις του μεγάλου κοινού.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Αυτό υποθέτω ότι το υποθέτεις.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Βλέποντας τη λίστα.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Είναι δική σου ερμηνεία.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Ναι.

E. ΚΟΤΖΙΑ: Στις Επιτροπές ψηφοφορίες γίνονται και κάποιοι συμψηφισμοί ισχύουν. Αλλά ότι ο συμψηφισμός αφορά ότι λάβαμε υπόψη μας το τι πιστεύει το κοινό και γι' αυτό κάναμε αυτές τις προτάσεις, κατ' εμέ δεν προκύπτει από πουθενά.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Βαγγέλη κάτι ήθελες να πεις.

B. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Θα ήθελα να πω ότι εκείνο το οποίο εγώ κατάλαβα είναι ότι η λογική του Βραβείου Αναγνωστών του ΕΚΕΒΙ ήταν περίπου αυτό το οποίο περιέγραψε η Ελισάβετ, δηλαδή καλείται το κοινό να επιλέξει μεταξύ πέντε ή δέκα τίτλων οι οποίοι δεν υπερβαίνουν ένα όριο προς τα κάτω, με την έννοια ότι δεν βγάζουν τα κρινόμενα βιβλία έξω, δεν πηγαίνουν σε βιβλία τα οποία είναι έξω από τη λογοτεχνία.

Επίσης θέλω να πω αυτό το οποίο είπε ο Δημοσθένης προηγούμενα στην εισήγησή του και νομίζω ότι αυτό συμβαίνει σε όλους μας, ότι ο κριτικός όταν ξεκινάει να διαβάσει ένα βιβλίο βγαίνει από τη θέση του κριτικού και προσπαθεί να σκεφτεί με μη κριτικά κριτήρια, υπολογίζοντας -με όποιο τρόπο μπορεί να το υπολογίσει γιατί αυτό δεν υπολογίζεται ποτέ- ένα ευρύτερο κοινό, ένα κοινό για το οποίο δεν προϋποθέτει τίποτε για το οποίο περίπου ξεκινούν τα πάντα.

Νομίζω ότι και με αυτό το κριτήριο που δεν είναι δικό μου αλλά το άκουσα πολύ ωραία διατυπωμένο, λειτούργησε η Επιτροπή του Βραβείου Αναγνωστών.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Αλέξη.

A. ΖΗΡΑΣ: Εγώ να πω κάτι ελάχιστο: εγώ νομίζω ότι ήταν ένα ακόμη βραβείο. Δεν νομίζω ότι είναι κάτι πέρα αυτού, γιατί από ό,τι έμαθα εκ των υστέρων και οι εκδόσεις Ψυχογιός που ενδιαφέρονται για την προώθηση ορισμένων βιβλίων τους, έφτιαξαν κι εκείνοι ένα ανάλογο βραβείο αναγνωστών. Συνεπώς ίσως μετά από δυο - τρία χρόνια να δούμε 30 τέτοια βραβεία.

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Δεν φτιάξαμε δικό μας βραβείο αναγνωστών.

A. ΖΗΡΑΣ: Από ότι διάβασα σε μια εφημερίδα, πρόκειται να...

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Όχι.

A. ΖΗΡΑΣ: Τι;

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Εμείς καταθέσαμε τον προβληματισμό μας. Πως είναι δυνατό το βραβείο να συνεχίζει να λέγεται Αναγνωστών, όταν οι αναγνώστες από τα 9.000 που βγαίνουν, που οι 3.000 μπορεί να είναι λογοτεχνία, περιορίζονται σε δέκα μόνο επιλογές που τις επέλεξαν τρεις – τέσσερις έγκριτοι βιβλιοκριτικοί. Δεν θα έπρεπε να λέγεται Βραβείο Κριτικών; Γιατί να λέγεται Βραβείο Αναγνωστών;

A. ΖΗΡΑΣ: Όχι Βραβείο Κριτικών δεν μπορεί να λέγεται γιατί δεν μπορεί να ψηφίζουν δέκα βιβλία οι κριτικοί αυτοί. Προτείνουν.

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Ναι αλλά οι αναγνώστες ψήφισαν τα βραβεία όπως είπε ο κ. Κούρτοβικ ήδη μέσα από τις προτιμήσεις τους και τα βιβλία που προτιμούν δεν είναι μέσα στη λίστα.

A. ΖΗΡΑΣ: Κοιτάξτε, τώρα δεν θέλω να γίνω δυσάρεστος αλλά ξέρετε πολύ καλά ότι όλες αυτές οι διαδικασίες έχουν κάτι το διαβλητό. Το ξέρετε. Δεν χρειάζεται να το πω εγώ, το ξέρουν όλοι. Δηλαδή όταν θέλει κάποιος συγγραφέας ή κάποιος εκδότης καλύτερα αν ενδιαφέρεται να προωθήσει ένα ορισμένο βιβλίο, είναι γνωστό ότι μπορεί να το προωθήσει.

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Ναι αλλά ως ένα σημείο. Αλλά από εκεί και πέρα εμείς βγάζουμε 150 βιβλία το χρόνο...

A. ΖΗΡΑΣ: Οι αναγνώστες οι οποίοι αναλαμβάνουν να ψηφίσουν μέσα από αυτά τα δέκα βιβλία, αναλαμβάνουν να ψηφίσουν μέσα από δέκα βιβλία τα οποία έχουν προτείνει επτά άνθρωποι δεν θυμάμαι πόσοι ήταν στην Επιτροπή.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ο Θανάσης Βαλτινός έχει τον λόγο.

Θ. ΒΑΛΤΙΝΟΣ: Μήπως αυτά θα έπρεπε να τα δούμε σαν στοιχεία μιας στρατηγικής που ακολουθεί το ΕΚΕΒΙ για να βοηθήσει το βιβλίο από τη μια μεριά, τους αναγνώστες να εξοικειωθούν με το ποιοτικό βιβλίο, δεν ξέρω τι μπορεί να σημαίνει αυτό και δεν θα έπρεπε να το πολύ-ψιλλογούμε με αυστηρότητα, αλλά αντιθέτως να το βλέπουμε και λίγο σαν παιχνίδι;

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Υπάρχει εδώ η εκπρόσωπος του ΕΚΕΒΙ και μπορεί να απαντήσει.

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Ευχαριστώ και τον κ. Βαλτινό, νομίζω πως είναι πολύ κοντά σε αυτό που σκεφτόμαστε, αυτό που είπε. Θα ήθελα να πω αυτό που είπε ο κ. Κούρτοβικ ότι το κοινό κατά κάποιο τρόπο ψήφισε βγάζοντας τις λίστες best seller. Βέβαια υπάρχουν αρκετοί τρόποι να διαβάσουμε τις λίστες best seller, εννοώ πέρα από τις αμφισβητήσεις για το πόσο είναι αληθινές, γιατί όλοι ξέρουμε πολύ καλά ότι ακριβή στοιχεία πλήρη δεν υπάρχουν στην Ελλάδα σε αντίθεση με άλλες χώρες.

Αλλά πέρα αυτού πολλές φορές νομίζω ότι η υψηλή πώληση ενός βιβλίου μπορεί να είναι θέμα συγκυρίας ή πολύ καλού marketing. Εκ των υστέρων όμως έχει ενδιαφέρον να ρωτήσουμε το κοινό «Τι από όλα αυτά του άρεσε και τι αγάπησε περισσότερο». Σε αυτό το σκεπτικό βασίστηκε και το Βραβείο Αναγνωστών το οποίο έχει μια έννοια παιχνιδιού, είναι ένα ερέθισμα προς το κοινό για να συζητήσουμε για τα βιβλία, μεταφέρουμε πάλι στο προσκήνιο να γίνει μια κουβέντα, πιθανό να τα διαβάσουμε γιατί δεν τα διαβάσαμε και κάπως έτσι. Δεν είναι ένα βραβείο προφανώς κρατικό. Δίνουμε το λόγο στο κοινό, τους βάζουμε σε ένα παιχνίδι.

Από εκεί και πέρα είναι θέμα διαδικαστικό, δηλαδή το βραβείο ξεκίνησε αρχικά στην Αττική, με Επιτροπές που έβγαιναν μέσα από τα βιβλιοπωλεία, στη συνέχεια απευθυνθήκαμε στα βιβλιοπωλεία να μας δώσουν τις λίστες που θα βγάλουν τις short lists. Αμφισβητήθηκε και αυτό κατά κάποιο τρόπο γιατί υπάρχει και η άποψη ότι οι μεγάλοι εκδότες έχουν επιρροή στα βιβλιοπωλεία.

Όπως και να το κάνουμε ένα βραβείο που ανοίγεται τόσο πολύ στο ευρύ κοινό στους πάντες, είναι δύσκολο να βρεις ένα τρόπο να το συγκροτήσεις. Φέτος αποφασίσαμε να βάλουμε μια Επιτροπή γιατί κάναμε ένα πολύ μεγάλο άνοιγμα μέσα από την ΕΡΤ σε όλη την Ελλάδα. Η Επιτροπή μας βοήθησε πιστεύω για να συγκροτήσουμε μια δεκάδα που θα δώσει και μια βάση, ένα καλό παρελθόν γιατί το επόμενο βήμα είναι να απευθυνθούμε πια στους αναγνώστες και να φτιάξουμε μια ευρεία κριτική Επιτροπή από τους αναγνώστες για να βγει από εκεί η short list.

Δεν είναι εύκολο, θέλει δουλειά και προεργασία. Πάνω σε αυτό δουλεύουμε και αν θέλετε το ψάχνουμε κι εμείς κάπως. Αλλά νομίζω ότι ίσως δεν θα έπρεπε να είμαστε τόσο πολύ αυστηροί, νομίζω ότι δεν μπορούμε να πούμε γιατί επέλεξαν αυτό. Υπάρχει ένα σκεπτικό, είναι επώνυμη η Επιτροπή που επέλεξε αυτά τα βραβεία και προτείνονται αυτή τη στιγμή στο κοινό για να τα προσέξει. Την επόμενη φορά θα γίνει κάπως αλλιώς.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Έχει ζητήσει το λόγο η Ρέα Γαλανάκη.

Ρ. ΓΑΛΑΝΑΚΗ: Επειδή συνέβη να το πάρω πέρσι αυτό το Βραβείο, λέω ότι είναι η τρίτη χρονιά που δίνεται. Τον πρώτο χρόνο δεν ξέρω τι και πως έγινε, τη δεύτερη που με αφορούσε ήδη οι βιβλιοπώλες από όλη την επικράτεια γύρω στους 200 – 250 βιβλιοπώλες δεν θυμάμαι θα μπορούσατε να μας το επιβεβαιώσετε, διάλεξαν αυτοί βιβλία τα οποία μετά τέθηκαν για ψηφοφορία στους αναγνώστες.

Φέτος νομίζω ότι έγινε κάτι καλύτερο, δηλαδή μια ομάδα έγκριτων κριτικών διάλεξαν κάποια βιβλία που είχαν και μια απήχηση. Δεν μπορούμε να λέμε γιατί η Επιτροπή φέτος; Έτσι κι αλλιώς τα βιβλία της πρώτης επιλογής είτε από βιβλιοπώλες είτε από μια ομάδα κριτικών, θα πάνε μετά στους αναγνώστες. Φαίνεται ότι υπάρχει ανάγκη μιας πρώτης κρησάρας, ενός ξεκαθαρίσματος. Έτσι πέρσι έγινε από τους βιβλιοπώλες, φέτος γίνεται από μια ομάδα κριτικών και νομίζω ότι είναι καλύτερο αυτό.

Πάντως η τελική ψήφος για οποιαδήποτε βιβλία καλώς ή κακώς επιλέγονται με τον

α ή β τρόπο στο μέλλον, είναι από τους αναγνώστες. Ας σημειωθεί επίσης ότι βιβλίο χωρίς χρήματα είναι ένα βιβλίο που είναι απλώς θυμητικό κι αυτό το θεωρώ και πολύ καλό.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Ακριβώς αυτό είναι το ζήτημα. Εφόσον πέρσι και πρόπερσι το βραβείο λειτούργησε αντικειμενικά κατά τέτοιο τρόπο ώστε βραβεύτηκαν αναγνωρισμένοι συγγραφείς, εσύ Ρέα Γαλανάκη, πρόπερσι η Ευγενία Φακίνου δεν ήταν συγγραφείς για βραβεία τα οποία γελάμε, είστε αναγνωρισμένοι έγκριτοι και από την κατεστημένη κριτική. Ποια η ανάγκη επέβαλλε φέτος μια αλλαγή πλευσης; Εγώ μίλησα για συμψηφισμό, δεν είπα ότι οι κριτικοί έκαναν αβαρία. Είπα ότι βλέπω στη λίστα αυτή των δέκα βιβλία που υπακούν σε μια α λογική και βιβλία που ακούν σε μια β λογική.

Εφόσον Θανάση είπες ότι είναι ένα παιχνίδι και ο σκοπός είναι –είπατε- να τονωθεί το ενδιαφέρον του κοινού για τη λογοτεχνία, ένας πολύ αποτελεσματικότερος και πολύ πιο παιχνιδιάρικος τρόπος θα ήταν να καθιερώσετε ένα βραβείο για το χειρότερο βιβλίο. Αυτό που γίνεται και έξω, το βραβείο για τη χειρότερη ερωτική σκηνή που δόθηκε φέτος στον Κούτσα ένα Νομπελίστα.

Β. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Αν μπορώ να συμπληρώσω την άποψή μου πρόκειται για ένα παιχνίδι παιδευτικού χαρακτήρα.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Κι αυτό θα ήταν παιδευτικού χαρακτήρα.

Β. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Τέλος πάντων αν κοιτάξετε τα βιβλία τα οποία είναι στη λίστα του Βραβείου Αναγνωστών τη φετινή, λίγο πολύ απασχόλησαν τις στήλες της κριτικής. Επομένως δεν νομίζω ότι δεν είναι τόσο αντικριστά τα πράγματα, απασχόλησαν θετικότερα ή αρνητικότερα, λιγότερο ή περισσότερο, όλα όμως αυτά τα βιβλία με κάποιο τρόπο πέρασαν και από την κριτική.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Να κάνω μια ερώτηση για να μιλάμε λίγο συγκεκριμένα. Ποια είναι αυτά τα βιβλία τα οποία είναι σε μια λογική η οποία ενδεχομένως δεν ταιριάζει με τη δική

μας κριτική παρουσία;

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Έχεις δίκιο θα έπρεπε να έχω μπροστά μου τον κατάλογο και δεν τον έχω, ούτε στο μυαλό μου τον έχω πρόχειρα.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ας κλείσουμε αυτό το θέμα όμως γιατί υπάρχουν άνθρωποι που θέλουν να ρωτήσουν. Ο κύριος έχει τον λόγο.

Γ. ΣΠΑΝΟΣ: Έχω την εντύπωση ότι οι πέντε παρεμβάσεις εμπνέουν κι ένα συναίσθημα περιορισμένο, μειωμένο. Εμείς αισθανόμαστε ότι η κριτική της λογοτεχνίας παίζει ένα ουσιαστικό ρόλο. Εάν βέβαια η επιδίωξή σας είναι το μέγιστο του κοινού έχετε δίκιο. Υπάρχει όμως ένα κοινό το οποίο περιμένει την κριτική του βιβλίου κι αυτό φαίνεται την επαύριον της κριτικής στην κίνηση στα βιβλιοπωλεία.

Ένα δεύτερο στοιχείο που για εμένα που είμαι δάσκαλος παίζει μεγάλο ρόλο, είναι ότι πολλοί από τους αναγνώστες των εφημερίδων σπεύδουν να αγοράσουν εφημερίδα την Κυριακή ή την Πέμπτη ή οποιαδήποτε μέρα, γιατί έχουν στο νου τους και την κριτική.

Ακόμη κάτι για τους δασκάλους. Από τα αποκόμματα των εφημερίδων το μέγιστο ποσοστό είναι τα δικά σας. Αν θέλετε να δημιουργήσετε μια εικόνα πληρέστερη για το ρόλο που παίζετε γιατί έθεσε ο κ. Κούρτοβικ ερώτημα «πως επηρεάζει η κριτική, επηρεάζει η κριτική», να κάνουμε μια έρευνα. Είναι σημαντικό στοιχείο και παιδείας στοιχείο αυτό.

Έχω τη γνώμη κ. Κούρτοβικ ότι επηρεάζει η κριτική όσο κι αν εσείς έχετε τη διάθεση –όπως είπατε- να μετακινήσετε από την κριτική του βιβλίου στο θέμα που δημιουργεί το βιβλίο. Κι αυτό είναι μια ουσιαστική προσφορά ένας διάλογος που έχει δρόμο. Ευχαριστώ.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Συγγνώμη εδώ υπάρχει μια παρανόηση. Δεν νομίζω, τουλάχιστον δεν

ήταν πρόθεσή μου να μεμψιμοιρήσω. Το αντίθετο. Εγώ είπα ότι αισθάνομαι σε προνομιούχο θέση επειδή μπορώ κάθε εβδομάδα να επικοινωνώ με ένα δυνάμει μεγάλο κοινό που είναι το κοινό μιας μεγάλης εφημερίδας. Καθόλου δεν κλάφτηκα.

Το ότι η κριτική, ή έστω η κριτική μου ή και άλλων κριτικών μετακινείται από το κλειστό πεδίο της λογοτεχνίας σε ευρύτερα θέματα δεν το θεωρώ αυτό εξαναγκασμό. Αντίθετα, είναι επιλογή μου και το θεωρώ πάρα πολύ θετικό όπως κι εσείς άλλωστε.

Γ. ΣΠΑΝΟΣ: Είναι το ερώτημα που θέσατε: επηρεάζει η κριτική; Αυτό έχει ένα συγκείμενο που παρέπεμπε σε μια αυτοκριτική μειωμένου συναισθήματος. Αυτό εισέπραξα εγώ.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Το θέμα έχει δυο όψεις. Γιατί το τι σημαίνει επηρεάζει, αλλιώς το βλέπει ο εκδότης κι αλλιώς το βλέπετε εσείς ως εκπαιδευτικός. Ο εκδότης θα ήθελε με το που θα κυκλοφορήσει η «Καθημερινή», η «Ελευθεροτυπία», τα «Νέα», η «Αυγή», οι εφημερίδες που αναφέρατε, να πάνε την άλλη μέρα χιλιάδες στα βιβλιοπωλεία και να εξαντληθούν δυο τρεις εκδόσεις του συγκεκριμένου βιβλίου. Αυτό έχει συμβεί σε μερικές περιπτώσεις, αλλά συνήθως συμβαίνει διαφορετικά. Γίνεται αλλιώς.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Παντελή.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Να προσθέσω κάτι πάνω σε αυτό. Το όνειρο κάθε κριτικού προφανώς είναι να επηρεάζει όχι να εξουσιάζει και μάλιστα να επηρεάσει και το συγγραφέα τον οποίο κρίνει. Διότι και ο ίδιος ως εταίρος της γραφής θέλει να επηρεαστεί, έχει επηρεαστεί από άλλες γραφές και θέλει να επηρεαστεί και ο ίδιος.

Ένα μυστήριο που συμβαίνει τα τελευταία χρόνια, είναι ότι τα περισσότερα βιβλία που τουλάχιστον εγώ δέχομαι στην εφημερίδα από τους εκδότες, έρχονται ήδη με τη σημείωση πάνω στο εξώφυλλό τους «Τρίτη έκδοση», «Πέμπτη έκδοση», άρα πότε προλάβαμε εμείς να επηρεάσουμε όταν δεν έχουμε διαβάσει καν το βιβλίο.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ξέρουμε πως γίνεται.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Εντάξει ξέρουμε, αλλά ήδη η αναφορά «Πέμπτη έκδοση», λειτουργεί βαυκαλιστικά και για το συγγραφέα.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Εσείς.

Ε. ΚΑΡΑΣΑΒΙΔΟΥ: Καλησπέρα σας. Ακούγοντας πολύ ενδιαφέρουσες ομιλίες είδα ότι τελικά υπάρχει μια αντίφαση που καλώς ή κακώς δεν την εντοπίσαμε μέχρι τώρα και αναφέρομαι κυρίως στον κ. Κούρτοβικ. Είπατε ότι την ίδια στιγμή που όταν απομακρύνεται κάτι πρέπει να βγείτε από τη θέση του κριτικού που την ξέρετε και να μείνετε στη θέση του αναγνώστη, την ίδια στιγμή θεωρήσατε ότι ο κριτικός ή η κριτικός πρέπει να στέκεται απέναντι από το μεγάλο κοινό.

Κατά τη γνώμη μου αυτή είναι μια ρωγή για να εντοπίσουμε ότι στη σχέση κριτικής και λογοτεχνίας, ανάμεσα σε διάφορες άλλες δυναμικές και σαφώς σε διαφορετικές ποιότητες και ποσότητες γιατί δεν αφορά κατ' ανάγκη όλους τους ανθρώπους συγκρούονται δυο κυρίαρχοι ναρκισσισμοί: τόσο ο ναρκισσισμός των κριτικών όσο και ο ναρκισσισμός αυτών που γράφουν.

Δεν θέλω να το αναπτύξω γιατί θα πούμε διάφορα πράγματα, απλά θα ήθελα να θυμίσω ότι ισχύει πάντα η πολυχρησιμοποιημένη αλλά μνημειώδης φράση του Μπαρτ ότι «Ο συγγραφέας έχει πεθάνει». Έτσι κι αλλιώς ως αναγνώστης, είτε ως επαγγελματίας κριτικός είτε εμείς απ' έξω, το προσεγγίζουμε με ένα κόσμο το βιβλίο κι αυτό τον κόσμο καθρεφτίζουμε. Δεν είναι μονοσήμαντο.

Αυτό που ίσως εννοούσατε και αυτό που θα μπορούσα εγώ να σκεφτώ, η απόσταση που λέτε, αφορά εκείνο το είδος εξορίας το οποίο να πάρετε τη λογοτεχνία και τη γραφή. Υπό αυτή την έννοια και η κριτική όταν είναι καλή, είναι μορφή που αφορά την τέχνη του λόγου. Αλλά υπάρχει πολύ έντονος αυτοναρκισσισμός κατά τη γνώμη μου και λείπει σε όλες τις πλευρές εκείνο το παιδί που φώναξε «Ο βασιλιάς είναι γυμνός»,

αλλά αυτό βέβαια το έχουμε σκοτώσει σε όλες τις συμβάσεις, σε καθωσπρεπισμούς ή σε οτιδήποτε άλλο. Ίσως και όχι. Ευχαριστώ.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Εάν εξαιρέσουμε την αποστροφή σας για το «συγγραφέα που έχει πεθάνει» επικαλεστήκατε τον Ρόναλντ Μπαρτ, συμφωνώ με όλα όσα είπατε. Υπάρχει ο ναρκισσισμός του συγγραφέα, υπάρχει ο ναρκισσισμός του κριτικού, ξεχάσατε όμως να αναφέρετε και το ναρκισσισμό του κοινού. Γιατί υπάρχει κι αυτό. Ο τρίτος ναρκισσισμός. Ο κριτικός πρέπει να ισορροπήσει ανάμεσα στους τρεις ναρκισσισμούς.

Ε. ΚΑΡΑΣΑΒΙΔΟΥ: Σαφώς υπάρχει και του κοινού, αλλά και των εκδοτικών οίκων.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Ασφαλώς. Αλλά νομίζω ότι ο κριτικός τουλάχιστον τον αφήνει έξω από τους προβληματισμούς του.

Ε. ΚΑΡΑΣΑΒΙΔΟΥ: Απλά το δίπολο της κουβέντας ήταν αυτά τα δυο: λογοτεχνία και κριτική.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Σωστά, αλλά οι δυο ναρκισσισμοί αυτοί που αναφέρατε και ο τρίτος που προσθέτω, είναι πιο γόνιμοι για το συγγραφέα. Γόνιμοι, λόγω της τεταμένης συνύπαρξής τους. Ο καθένας φυσικά από μόνος του είναι εξουθενωτικός και αυτοκαταστροφικός. Αλλά το γεγονός ότι βλέπεις μέσα σου να προβάλλονται και των τριών ειδών αυτοί οι ναρκισσισμοί, σε κάνει να ψάχνεις απελπισμένα καμιά φορά να βρεις μια διέξοδο μια λύση.

Δηλαδή δεν είσαι η αυθεντία, μπορεί να σε βλέπουν έτσι οι άλλοι, αλλά μέσα σου υπάρχουν –και είμαι σίγουρος ότι αυτό ισχύει και για τους πέντε που μιλάμε αυτή τη στιγμή— οι αμφιβολίες, υπάρχει η αυτό-αμφισβήτηση έστω κι αν δεν θέλουμε να την λέμε πολύ φωναχτά και κυρίως υπάρχει η αβεβαιότητα ότι αυτό που λέμε «μέσο κοινό», «απλός αναγνώστης» κάπου λειτουργεί και μέσα μας, κάπου ξέρουμε ότι είναι ένα στοιχείο της δύναμής μας κι ένα στοιχείο της αδυναμίας μας, ότι αυτό το οποίο κακίζουμε στη συμπεριφορά του κοινού, δηλαδή η τάση να επιβραβεύει την ευκολία,

τη συναισθηματική ρηχότητα, αλλά την κραυγαλέα αυτή ρηχότητα, υπάρχει και μέσα μας ως τάση την οποία πρέπει να καταπολεμούμε και αυτό είναι το γόνιμο του πράγματος.

Δηλαδή η αντίφαση που επισημάνατε και πολύ σωστά, είναι πολύ ενδιαφέρουσα η παρέμβασή σας, είναι γόνιμη αντίφαση.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Η κυρία και μετά αν δεν υπάρχουν άλλες ερωτήσεις ο Πρόεδρος της εταιρείας συγγραφέων ο Θανάσης Βαλτινός θα κάνει το κλείσιμο όλων των εργασιών.

A. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΟΥ: Είμαι πολύ τυχερή που μιλάω τελευταία.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ίσως και να μην είστε ακριβώς η τελευταία.

A. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΟΥ: Τελευταία στον προβληματισμό που μαζεύεται κατά κάποιο τρόπο. Θέλω να σας εμπιστευτώ δυο πράγματα που άπτονται αμέσως αυτής της προβληματικής που απλώνεται μετά την τοποθέτηση των κριτικών.

Εγώ βλέπω το ποτήρι μισογεμάτο εξ αντικειμένου και από ιδεολογία και πιστεύω ότι είμαστε πολύ τυχεροί που συμβαίνει στον ημερήσιο Τύπο στις πρώτες γραμμές της κριτικής έχουμε ανθρώπους σαν τους κυρίους που είναι στο πάνελ γιατί παίρνουμε, παίρνω εγώ, παίρνουν τα παιδιά μου, προβληματιζόμαστε, ακούμε κλπ.

Πάνω σε αυτό το στοιχείο με τον κ. Καρύδη που είναι διευθυντής στο ελληνικό ραδιοσταθμό του Λονδίνου, κάνουμε εδώ και πολύ καιρό μια προσπάθεια να φτιάξουμε γέφυρα με ηλεκτρονικό τρόπο, δηλαδή να στέλνουμε με mp3 εκπομπή που θα στήνεται εδώ για το βιβλίο και για τα θέματα πολιτισμού και προαγωγής. Επειδή στο Λονδίνο έχουμε 300 χιλιάδες οικογένειες, παιδιά, σχολεία κλπ.

Και δεν το έχει πιάσει κανείς αυτό το ζήτημα επειδή ο σταθμός είναι ιδιωτικών κριτηρίων, δεν είναι δημόσιο δηλαδή να παίρνουμε λεφτά κλπ. Πέρσι με τη βοήθεια του

ΕΚΕΒΙ που έκανε τη μελέτη για το πώς θα βάλουμε το βιβλίο και τι θα λέμε εμείς για το βιβλίο από την Αθήνα στο Λονδίνο, που θέλουν παιδιά να ακούν, γονείς να διαβάζουν, τρίτη ηλικία κλπ., σε απόλυτη κατανόηση όλου αυτού του βηματισμού που έκανε το ΕΚΕΒΙ πήγα στη γιορτή, όπου είδα την κα Γαλανάκη, άκουσα το χαιρετισμό της Ευγενίας Φακίνου που έφευγε, είδα το ωραίο σκηνικό και παραπίσω από όλους τους επισήμους άκουγα τρεις από τις κυρίες που έπαιρναν το βραβείο όχι 1^ο ή 2^ο, το 3^ο νομίζω ή 4^ο.

Και ο διάλογος (εγώ, μια άγνωστη μεταξύ αγνώστων) «δεν πρόλαβε να πάρει τηλέφωνο η τάδε, εγώ είχα βάλει όμως τις φίλες μου...» και λέω α, έτσι παίζει η ιστορία των τηλεφωνημάτων; Εγώ τι πρέπει να κάνω ως ανάχωμα; Θα πάρω και θα διαβάζω φανταστικά την Κατερίνα Σχινά, την Έλενα, την Ελισάβετ, τον Παντελή και θα έχω δική μου άποψη για να παρεμβάλω εγώ, αφού είναι υποκειμενική η κριτική και να φύγω από τον κίνδυνο των τηλεφωνημάτων κατά παραγγελία.

Νομίζω ότι μπορεί να μας προβληματίσει θετικά όλο αυτό. Πάει μπροστά και η κριτική βοηθάει και όλα αυτά βέβαια είναι μέσα σε ένα marketing και σε ένα κύκλωμα που παίζει ή πάλλεται σαν τα κύματα, αλλά είναι καλό το ότι έχουμε κριτικούς με πόδια δικά τους. Ευχαριστώ.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ασφαλώς δεν χωρεί αμφιβολία. Σε ό,τι αφορά στο βραβείο του ΕΚΕΒΙ τόσο εγώ από τις στήλες του «Διαβάζω», όσο και ο κ. Κούρτοβικ από τις στήλες των «Νέων», έχουμε ασκήσει μάλλον σφοδρή κριτική στο θεσμό. Τώρα ο θεσμός από φέτος λειτουργεί διαφορετικά, έχει μια κριτική πλατφόρμα, να δούμε πως θα πάει. Αυτό δεν σημαίνει ότι αμφισβητούμε τα βιβλία που ανακήρυξε ο θεσμός, αλλά τη διαδικασία που έγινε.

A. ΒΑΛΑΒΑΝΙΔΟΥ: Είναι πολύ θετικός ο προβληματισμός και πολύ καλό.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Τώρα άλλαξε, θα δούμε τα αποτελέσματα και θα συνεχίσουμε.

B. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Έχω μια αίσθηση διάχυτη ότι κάπως πολύ δραματικά αντιπαρα-

θέτουμε την κριτική με το κοινό, τη σπουδαία λογοτεχνία με κάποια άλλη ομιχλωδώς πολύ καλή και επικίνδυνη. Δεν χρειάζονται τόσο δραματικές αντικρούσεις, πολλές φορές τα πράγματα είναι πολύ πιο κοντά το ένα στο άλλο κι έχουμε πάρα πολλές περιπτώσεις όπου η κριτική περίπου ομοφώνως έγραψε πάρα πολύ καλά για ένα βιβλίο και το κοινό περίπου ομοφώνως ανταποκρίθηκε σε αυτό το βιβλίο. Έχουμε κι άλλες περιπτώσεις όπου υπάρχουν πολύ ισχυρές αποκλίσεις. Απλώς δεν χρειάζεται τόσο δραματική ένταση.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Νομίζω ότι η παρέμβαση του Βαγγέλη κατευναστική σε ένα μέρος...

Β. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Δεν είναι θέμα κατευνασμού, είναι θέμα αίσθησης της πραγματικότητας.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Δίνεις το μέτρο.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Θα το αποδραματοποιήσω ακόμη περισσότερο λέγοντας αυτό που με πληροφόρησε ο Δημοσθένης, δεν το ήξερα. Υπάρχει στο Internet παιχνίδι, μπορείτε να ψηφίσετε όλοι, «Ο αγαπημένος μου κριτικός»! Δεν έχω σταυρώσει ψήφο μέχρι τώρα, κάντε ό,τι μπορείτε! Ο Δημοσθένης καλά πάει.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Επειδή θίχτηκε το θέμα διαδίκτυο και κριτική, η δημοφιλέστερη κριτικός σύμφωνα με αυτό το δημοψήφισμα, απουσιάζει από αυτό το πάνελ και αυτό ίσως εξηγεί και τη σχετικά περιορισμένη συμμετοχή τη δική σας. Φαντάζομαι ότι αν οι διοργανωτές την είχαν συμπεριλάβει, τότε θα είχαμε κοσμοσυρροή, όπως είχαμε και χτες.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Αν το ήξερα δεν θα ήταν τόσο απαισιόδοξη...

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Ναι ακριβώς. Μπήκε εκ των υστέρων.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Δεν χρειάζεται να το πούμε.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Εγώ πριν πάρει τον λόγο ο Πρόεδρος θα ήθελα να απαντήσω σε εσένα Γιώργο σε αυτό που είπες στην αρχή, ότι οι συγγραφείς σήμερα γράφουν κριτική περισσότερο παρά ποτέ, εξαρτάται πως το βλέπεις.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Θέλω να ακούσω αυτό που θα πει ο Δημοσθένης γιατί είναι ένα θέμα σημαντικό.

Δ. ΚΟΥΡΤΟΒΙΚ: Είναι αλήθεια ότι άμα ανοίξεις τα ένθετα για το βιβλίο που έχουν δυο τρεις εφημερίδες, θα δεις πλήθος ονόματα γνωστών πεζογράφων και ποιητών. Αλλά εάν δεις για ποιο πράγμα γράφουν αυτοί οι πεζογράφοι και ποιητές, θα δεις ότι ή αποφεύγουν την ελληνική λογοτεχνία ποίηση και πεζογραφία και γράφουν για ξένα βιβλία, ή όταν μιλάνε για την ποίηση ή την πεζογραφία αντίστοιχα, μιλάνε για βιβλία φίλων τους.

Αυτό το έχω διαπιστώσει γιατί έχω κάνει το δικό μου δημοψήφισμα αν θέλετε, ότι αυτού του είδους οι παρεμβάσεις των συγγραφέων, ακόμη κι όταν υπογράφονται από πάρα πολύ γνωστά ονόματα, δεν λαμβάνονται ποτέ υπόψη από το κοινό. Οσοδήποτε ανενημέρωτο κοινό καταλαβαίνουν αμέσως, γιατί βλάκες δεν είναι οι αναγνώστες, καταλαβαίνουν αμέσως ότι είναι διεκπεραιωτική και χαριστική η παρέμβαση, δεν τη διαβάζουν καν.

Είναι και θέμα Δικαιοσύνης. Εσύ Γιώργο γράφεις σε μεγάλη εφημερίδα κριτική, ο Κώστας Κατσουλάρης επίσης κάνει κριτική. Θεωρώ ως παλαιότερος και ίσως και λιγότερο ενημερωμένος σε αυτά, ότι αυτές είναι δυο πολύ ενδιαφέρουσες –ίσως να υπάρχουν κι άλλες- εξελίξεις, αλλά πολύ πρόσφατες ακόμη, ώστε να μπορέσουμε να αποτιμήσουμε τη δική σας συνολική συνεισφορά στον κριτικό λόγο ως συγγραφέων πια, ως πεζογράφων. Σε μερικά χρόνια ίσως.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Μια διευκρίνιση θέλω να κάνω για να συνεννοούμαστε επειδή είναι πολλοί οι συγγραφείς οι οποίοι γράφουν για διάφορα θέματα.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Μόνο στα «Νέα» είναι 17 συγγραφείς.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Όταν μιλάμε για κριτική θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι όπως η κριτική μπορεί να είναι θετική, μπορεί να είναι και αρνητική. Οπότε όταν συζητάμε για συγγραφείς που γράφουν κριτική να λαμβάνουμε υπόψη μας συγγραφείς που έχουν γράψει κριτική θετική, αλλά έχουν γράψει και αρνητική κριτική και εν πάση περιπτώσει καταλαβαίνω το ζήτημα του έθεσε ο Δημοσθένης, το καταλαβαίνω όμως με αυτό τον τρόπο. Να περιορίσουμε τη συζήτησή μας και την επικοινωνία μας στις περιπτώσεις συγγραφέων που γράφουν και θετικά και αρνητικά.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Αυτό είπε ο Δημοσθένης, επίσης είναι ένα σημαντικό σημείο Δημοσθένη, διότι νομίζω ότι δείχνει μια εξέλιξη της πολιτισμικής συνθήκης του συγγραφέα. Ο συγγραφέας έχει πάψει πια να είναι ο άνθρωπος που γράφει απλώς τα βιβλία του, ασκεί παράπλευρες δραστηριότητες, είτε κριτική είτε μετάφραση είτε δημιουργική γραφή είτε διδασκαλία είτε δεν ξέρω τι άλλο και η κριτική είναι ένα μέρος του νέου ρόλου τον οποίο καλείται να παίξει ο συγγραφέας.

Όχι βέβαια ως θεσμικός κριτικός αλλά αν θέλεις η ουσιαστικότερη παρατήρηση που θα μπορούσε να κάνει κανείς για τους συγγραφείς που γράφουν κριτική είναι ότι δυστυχώς προσπαθούν να μιμηθούν τους κριτικούς και δεν γράφουν ως συγγραφείς που αυτό είναι μια άλλη ιστορία. Δεν μιλάω για το συγγραφέα – κριτικό, που επίσης είναι μια άλλη τρίτη εκδοχή του πράγματος, αλλά νομίζω ότι -πέρα από τη δική μου περίπτωση του Κατσουλάρη- κινούμαστε πια προς αυτή την κατεύθυνση. Το άνοιγμα των ενθέτων δεν είναι τυχαίο σε συγγραφείς που γράφουν κριτική και όσο κι αν υπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις σαν αυτές που ανέφερες, δεν αμφιβάλλει κανείς, σιγά - σιγά εμφανίζεται και αυτός ο νέος τύπος συγγραφέα. Ήδη στο εξωτερικό είναι πολύ διαδεδομένος.

Η Κατερίνα.

Κ. Αγγελάκη – Ρούκ: Θέλω να κάνω μια μικρή διευκρίνιση την οποία ξέρω, έχω αί-

σθηση από δική μου προσωπική πείρα. Δηλαδή έχω κάνει πολλές παρουσιάσεις και αναλύσεις βεβαίως ποιητικών βιβλίων όχι μυθιστορημάτων, και έχω την εντύπωση ότι το λέμε κριτική για να συνεννοούμαστε, αλλά όταν ο συγγραφέας μιλάει για ένα βιβλίο κάνει μια περισσότερη ανάλυση του έργου.

Πάλι ίσως να μιλάω μόνο από τη δική μου πείρα, αλλά πιάνει τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν όλο το έργο ενός συγγραφέα, βρίσκει τις αντιστοιχίες στο καινούργιο έργο και εγώ θα το έλεγα πιο πολύ ανάλυση παρά κριτική.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Το λόγο έχει ο Αλέξης Ζήρας και μετά ο Θανάσης Βαλτινός σε διπλό ρόλο να πει αυτό που θέλει να πει και να κλείσει τις εργασίες του Συνεδρίου.

A. ΖΗΡΑΣ: Εγώ θα ήθελα να επισημάνω κάτι το οποίο το ξεχνάμε όλοι μας: τουλάχιστον στον 20^ο αιώνα η λογοτεχνική κριτική ήταν ταυτισμένη με τη λογοτεχνία. Θέλω να πω ότι οι πιο γνωστοί κριτικοί ήταν λογοτέχνες, ο Ι..Μ. Παναγιωτόπουλος, ο Κλέων Παράσχος, ο Κωστής Παλαμάς, ο Σεφέρης. Δεν έγραφε κριτική επί χρόνια; Αυτά είναι συνυφασμένα πράγματα δεν είναι κάτι καινούργιο η είσοδος του λογοτέχνη στο χώρο της κριτικής. Ίσως με άλλο τρόπο διότι τα πράγματα είναι πιο ανταγωνιστικά κατά κάποιο τρόπο.

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Ο Νομπελίστας Σαραμάγκου ξεκίνησε ως κριτικός, ο Κούντερα γράφει δοκίμια, είναι πια ο νέος πολιτισμικός ρόλος.

B. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: Κοιτάξτε όμως κάτι στη διάκριση που έκανε προηγούμενα η Ελισάβετ για θετικό και αρνητικό και τα δυο παραδείγματα που ανέφερε τώρα ο Αλέξης, ένα από το παρελθόν Παλαμάς, ένα από το παρόν Κοτζιάς. Και στις δυο περιπτώσεις η δουλειά του κριτικού είναι καθαρώς παρεμβατική, δηλαδή διαμορφώνει κανόνα: απορρίπτει ή εντάσσει. Και ο Κοτζιάς το έκανε αυτό και ο Παλαμάς. Επομένως δεν μιλάμε για καινούργια πράγματα, μπορεί να μιλάμε για άλλες προϋποθέσεις, τα πράγματα όμως είναι από παλιά έτσι.

ΣΥΝΕΔΡΟΣ: Θα ήθελα να επισημάνω μια αντίφαση σε αυτά που είπε η Ελισάβετ και σε αυτά που είπε ο Παντελής. Η μεν Ελισάβετ στο παράπονό της για όσα τους σούρουν, είπε και τι παίρνουμε, ο δε Παντελής είπε και βγάζουμε και καλά λεφτά. Δηλαδή τι γίνεται; Για να ξέρουμε.

Π. ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ: Αν δεν έγραφα χιλιάδες άλλα κείμενα, θα πληρωνόμουν όσο ξέρω ότι πληρωνόταν ο Δημοσθένης πριν από καιρό τουλάχιστον πριν μπει στο μισθολόγιο.

Ε. ΚΟΤΖΙΑ: Η Ελισάβετ μόλις άκουσε το μισθό του Παντελή θα πάει να διεκδικήσει!

ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ: Τελειώσαμε και με την τελευταία συνεδρία, Πρόεδρε να κλείσουμε.

Θ. ΒΑΛΤΙΝΟΣ: Παρά το εξαντλητικό ωράριο υπάρχει ακόμη ικανό κοινό και συμμετείχε ενεργά στη συζήτηση που ακολούθησε. Θέλω να σας ευχαριστήσω, να ευχαριστήσω τους ομιλητές όλης της σειράς των τραπεζιών, να ευχαριστήσω το χώρο που μας φιλοξενεί, τη Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και Πληροφόρησης, να πω με την ευκαιρία στην παρατήρηση του Παντελή ότι συνεργαζόμαστε με όλους, είμαστε μια συντεταγμένη κοινωνία με το Υπουργείο, το Υπουργείο μας δίνει και χρήματα να αντιμετωπίζουμε κάποιες βασικές ανάγκες μας.

Να ευχαριστήσω επίσης το Γιώργο Ξενάριο που κουβάλησε όλο το φόρτο αυτής της διοργάνωσης, που ήταν ουσιαστικά και δική του ιδέα. Αποδείχθηκε ότι υπήρξε γόνιμο το διήμερο. Σκεφτόμαστε –και είναι και άποψη των φιλοξενούντων Γενικών Γραμματειών, είναι δυο οι Γενικές Γραμματείες, η Γενική Γραμματεία Επικοινωνίας και η Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης— να θεσμοποιηθεί αυτή η εκδήλωση, να γίνεται σε ετήσια βάση. Θα έχουμε του χρόνου την ευκαιρία να ξαναβρεθούμε εδώ, θα εκφράσω τη λύπη μου γιατί τα περισσότερα μέλη της εταιρείας έλαμψαν δια της απουσίας τους κι είναι κρίμα.

Θα δεχτούμε προτάσεις και ιδέες ποιο μπορεί να είναι το θέμα μιας επόμενης, τέ-

τοιας γόνιμης και δημιουργικής συζήτησης και βεβαίως με την πείρα που αποκτήσαμε τώρα, θα την έχουμε οργανώσει καλύτερα. Εννοώ όχι διαδικαστικά, αλλά στη συγκρότηση των πάνελ, στις εσωτερικές διεργασίες.

Αυτά και μπράβο σε όλους.

Ν. ΣΙΩΤΗΣ: Εκ μέρους της κας Γενικής Γραμματέως Επικοινωνίας, της κας Μαργαρίτας Παπαδά-Χειμώνα, θέλω να σας ευχαριστήσω όλους. Νομίζω ότι κλείνει πάρα πολύ καλά η Διημερίδα, υπήρξαν προβληματισμοί, υπήρξαν θέματα, υπήρξαν ερωτήσεις, υπήρξαν απαντήσεις, υπήρξε γόνιμος διάλογος, υπήρξε ενδιαφέρον και έχω την εντύπωση η οποία δεν πρέπει είναι εσφαλμένη, ότι αυτό είναι το πρώτο Συνέδριο, δηλαδή έπρεπε να λέει «1^ο», διότι θα υπάρξει συνέχεια, είμαι κατά 95% σίγουρος— θέλει και ο κ. Υπουργός, θέλει και η κα Παπαδά και άμα θέλουν αυτά τα δυο πρόσωπα είναι αρκετά μου φαίνεται— να βρεθούμε πάλι εδώ του χρόνου δηλαδή.

Ρίξαμε μια ιδέα στον κ. πρόεδρο το επόμενο, το 2^ο συνέδριο να λέγεται «Λογοτεχνία και εξουσία». Έχει σχέση και η δημοσιογραφία, διότι η δημοσιογραφία είναι η τέταρτη εξουσία.

Σας ευχαριστώ πάρα πολύ.